

 República Española

Número de la libreta 9245

Brigadas Internacionales

CARNET MILITAR

Apellidos BRÄNNST

Nombre Sven

SEER CON ATENCION

1) Se ruega a los camaradas
Unidad haga la inscripción

2) No se extienden duplicados

3) Los portadores del Carnet
inscripciones.

FIL
Esta
Pelo
Ojos
Cara
Barba
Nariz
SENA

Fecha de nacimiento 19. IV
Lugar de nacimiento Kåge
Nacionalidad Sueco
Profesión Metallurgic
Estado civil Saltero

DOMICILIO: País Suecia
Pueblo Ursiken
Calle Bot.

Partido Político Partido Socialista

Fecha de entrada en las B. I. 17. 7.
Fecha de entrega de la libreta 17. 7.

INNEHÅLL

”Reglementsenliga bruna skjortor”	2
LEIF LARSSON	
Möllman-Palmgren, redaktör och nazist	14
EVA SOFIA JOHANSSON	
Nazistiska strömningar i Skellefteå	19
STIG-HENRIK VIKLUND	
Kärvt före i början	22
PER RUNESSON	
Från Västerbotten till Spanien	32
JONAS SJÖSTEDT	
Socialdemokraternas genombrott i 1930-talets Västerbotten	52
LARS OLOV SJÖSTRÖM	
Vilhelminas återuppväckta framtid	60
MIKAEL VALLSTRÖM	
I Hjoggböle hade man inget för att man kunde skriva...	67
MATS ROSIN	
Nära notiser	70

I detta nummer ...

Västerbotten handlar denna gång om ideologiernas 1930-tal. I Europa hade framtidsoptimismen efter första världskriget småningom ersatts av en världsdepression och ett allt hårdare samhällsklimat med de radikala omvälvningarna i Hitler-tyskland som epicentrum. I det frisinnade Västerbotten sågs också ytterlighetsideologier på yttersta högerkanten, men också socialdemokraternas definitiva genombrott i skuggan av Ådalshändelserna 1931 och frivilliga som kämpade i spanska inbördeskriget mot fascisterna.

Temanumret inleds av *VK:s* kulturredaktör *Leif Larsson* som beskriver den nazistiska rörelsens rätt korta och patetiska historia med utgångspunkt från Umeå.

Därefter tecknar etnolog *Eva Sofia Johansson* en bild av en av rörelsens företrädare, Holger Möllman-Palmgren, till vardags museiintendent och redaktör för *Västerbotten*.

Stig-Henrik Viklund som arbetar i Kunskapskällan vid Skellefteå museum berättar om nazistiska föreningar i Skellefetrakten.

Fd radiojournalisten *Per Runesson* beskriver syndikalismens genombrott utifrån två bittra konflikter som involverade flottarna och deras arbetsvillkor.

Jonas Sjöstedt, fd eu-parlamentariker, berättar om de elva unga män från länet som valde att kämpa som frivilliga i Spanien.

Lars Olov Sjöström, trafiksäkerhetschef och FD i etnologi, studerade i sin avhandling bland annat 1930-talets materiella och ideologiska modernisering i Skellefteområdet. Han beskriver i sin artikel socialdemokraternas definitiva genombrott.

Mikael Vallström diskuterar den bild av Vilhelmina som framträder i några nyutgivna böcker som bygger på samtida artiklar i *Västerbottens-Kuriren*.

Slutligen samtalar kulturjournalisten *Mats Rosin* med författaren Kurt Salomonsson som var engagerad i den syndikalistiska tidningen *Arbetaren*.

I *Nära notiser* minns redaktionen museimannen Per-Uno Ågren.

Västerbottens läns hembygdsförbund vill framföra ett varmt tack till Västerbottens läns landsting som genom att prenumerera till sina kliniker och mottagningar ger ett välkommet stöd till tidskriften *Västerbotten*.

Bilden "Veropet" ur utställningen "Ecce Homo" tillkom efter inspiration från den danske 1800-talskonstnären Cal Henrik Bloch's bilder av Jesus omgiven av fångar. Ohlson Wallin mötte hans bilder i barndomen och de gjorde ett starkt intryck. Originalen i färg.

bildtexten

Elisabeth Ohlson Wallin som är född 1961 arbetar i en dokumentär tradition med minutiöst genomförda iscensättningar. Hennes genombrott var fotoutställningen "Ecce Homo" för tio år sedan som blev en av Sveriges mest omdiskuterade. När den visades under kulturnatten i Uppsala Domkyrka resulterade det bland annat i bombhot och att dåvarande ärkebiskopen K-G Hammars planerade audiens i Vatikanen drogs in. Sedan dess har utställningen visats ett otal gånger. Märkligt nog väcker den fortfarande uppmärksamhet, ilska och anstöt. I sommar har bilderna ställts ut i Örnsköldsvik vilket orsakat en högljudd diskussion med krav på kultur- och fritidschefens avgång, krav på censur och mordhot som följd.

Visst är det väl märkligt att en konstnär iscensatta och gestaltade bilder av till exempel berättelsen om Jesu liv väcker så starka känslor? Vem har patent på någon annans sanning?

I trettioalets Västerbotten fanns också starka reaktionära krafter. Hade de fått hållas och växa till sig i lugn och ro hade en tysk ockupation under kriget med all säkerhet skapat en annan historia.

OLA KELLGREN

Swastika Vår Front Swastika

Nummer 4

Organ för Västerbottens distrikt av Nationalsocialistiska Blocket

18 dec. 1933

Redaktör och ansvarig utgivare: H. Möllman-Palmgren.

Redaktionen adress: Slöjdgatan 5, Umeå.

UPPROP.

Ur den bittra erfarenheten av partilivets urartning, klasstriderna och statauktoritetens försavgande har i skilda länder uppstått folkliga förnyelserörelser. Hos folk av nordisk ras ha dessa rörelser framträtt under nationalsocialistisk gestaltning. För vårt lands vidkommande ha emellertid — icke minst på grund av bristande anknytning till inhemska traditioner och förutsättningar — dessa goda och uppbyggande krafter starkt splittrats. Medan klasspartiernas alltför många finna varandra i strävan att motsä den livsnödvändiga förnyelsen ha nationalsocialisterna rivit upp varandra i ofruktbara och småsinta inbördes strider.

Två nationalsocialistiska sammanslutningar, Nationalsocialistiska förbundet och Svenska nationalsocialistiska samlingspartiet, ha dock sökt hålla samlingsstanken levande. Fristående nationalsocialistiska grupperingar i norra Sverige ha liksåledes inställt sig på detta mål.

Samlade till överläggningar om gemenskapstankens förverkligande har representanter för ovan nämnda organisationer nu beslutat restfäst uppgå i det av svensken Martin Ekström denna dag bildade och ledde Nationalsocialistiska Blocket (N. S. B.). Den sålunda korade ledaren och de i beslutet deltagande sammanslutningarnas representanter ha fattat sitt avgörande med uppgivande av alla särtraditioner och särintressen i insikt om att den svenska nationalsocialismen måste gå i spetsen för folkgemenskapens förverkligande.

Det är nu vår fasta förhoppning och vår levande övertygelse att stadens och landsbyggdens, handens och tankens arbetande svenskar i den nya sammanslutningen skola finna, hur folkgemenskapens tanke skall växa sig till en oemotståndlig makt, byggd på lagens grund och omfattad av hela vårt folk.

Vi rikta en allvarlig vädjan till alla nationalsocialistiska svenskar att sluta upp kring ledaren. Då har tvedräktens ande vikt ett steg icke blott från nationalsocialismen utan även från Sveriges folk.

NATIONALSOCIALISTISKA BLOCKET.

Martin Ekström.

Einar Nilsson. Gustav Bjerkander. Sven Hallström.

VÅR LEDARE!

MARTIN EKSTRÖM

Den män som nu tager ledningen av den svenska nationalsocialismen är ingen vän av många ord. När han nu höjes på våra sköldar, vilja ej heller vi vara mångordiga. Inom nationalsocialismen i Sverige har det sannerligen icke saknats lyrik och platt prat. När en man av den korades håll står fram vore det honom och tidens kärva allvar oavdligt, att han hållades med samma slags ordsvall och samma halmledens hänförelse, som så många hans föregångare.

Han följesmås känslor äro nu av stilsammare slag. De behållas av stolthet över att all smuts, alla smådåder och alla dumrande pajsdumheter till trots den svenska nationalsocialismen av en man med Martin Ekströms omföme och erfarenhet äktats så frisk i sin kärna och så utvecklingsduglig, att han ej tvekar att ställa sig som dess hövding. Den som vet, vilka krav Martin Ekström ställer på sina följesmän och den vikt han lägger på moraliska värden, förstår denna vår stolthet.

En sådan känsla sporrar och höjer. Men den ger också anledning till själspövning. En sådan har den svenska nationalsocialismen länge haft behov av. Dess främsta frukt måste bli ödmjukhet inför uppgiften och en mera kallt samlad energi att på lagens grund bygga ett bättre Sverige.

Ty Martin Ekström är en vikinga-äventyrens man men ingen äventyrare. Svensk lag och rätt ha gått honom i blodet och han vet, att så är hela svenska folket. I sitt skiftande liv har han hållit sin svenskmänna-heder blank och har det goda samvetets goda nerver. Sinderens vägar komma säkerligen att svalla högt kring hans namn. Men själv är han lika fri från fruktan som från långsint hämnd. Han har fattat folkgemenskapens anda.

Utgången från landets mest demokratiska landsända — om vi ta demokrat i real mening — är hans folkska män av det landmåke, där man inte rädes pilregg och om vars bästa skalden kväder:

Pris 15 öre.

Den nazistiska tidningen *Vår Front* utgavs några år i början av 1930-talet med museimannen Holger Möllman-Palmgren som redaktör och ansvarig utgivare. Ur Folkrörelsearkivet Västerbottens län.

”Reglementsensliga Bruna Skjortor”

LEIF LARSSON

Då och då, som en blinkning från en fyr i det förflutna, upprepas i offentligheten notiserna, uppgifterna och föreställningarna om Umeå som ett ”nazistfäste” under 1930-talet. En nationalsocialistisk härd, föga smickrande för en stad som under efterkrigstiden i den offentliga sektorns hägn kanske bättre än någon annan odlar modernitet, och som (glömsk av de så kallade Umebråken före första världskriget) helst ser sitt förflutna i skenet av en, av småborgerlighet och frisinne präglad residensstad, vars radikalism inskränkte sig till en restriktiv alkoholpolitik.

I den officiösa historieskrivningen, jag avser då Sven Ingemar Olofssons *Umeå Stads historia* (1972), är de nazistiska aktiviteterna inte mer än en liten episod, beskriven på några rader. Ändå envisas detta minne att återkommande anmäla sig för allmänheten, senast i samband med en artikelserie i *Västerbottens-Kuriren* i mars 2008 om högerextremism och nynazism i länet.

Detta återkommande intresse för de västerbottniska, eller snarare umensiska, aktiviteterna hänger samman med den demoni som nazismen förknippas med; Förintelsen som uttryck för Den Rena Ondskan. Hur lockande är det då inte att se denna ondskan bemäktiga sig en upp-buren advokat och en ambitiös museiintendent i en svensk provinsstad?

Den senare frågan är förstås fel ställd, men en konsekvens att vi alltid läser det förflutna baklänges, något annat alternativ gives icke.

Året är alltså 1934. Ett och ett halvt år efter Hitlers makt tillträde. Sommaren 1934 genomförs den interna och blodiga statskuppen, de ”långa knivarnas natt” där ledande SA-män ur Hitlers hemliga säkerhetspolis mördas. Men det är fortfarande ett år kvar till Nürnberglagarna, fyra år till Kristallnatten, sju år till det hänsynslösa utrotningskriget i öst och elva år tills Förintelsen framstår i hela sin fasansfulla omfattning.

Så vilket ansvar kan man utkräva av advokat Sven Hallström, av museiintendent Holger Möllman-Palmgren eller för den delen av de 194 umebor som gav sitt medborgerliga förtroende och sina röster åt det under hösten 1933 bildade Nationalsocialistiska Blocket, lett av överste Martin Ekström?

Det handlar inte om att friskriva de ledande personerna från ansvar, skriva in dem i föreställningen att de ”inte visste vad de gjorde” eller att de kanske i själva verket inte var ”riktiga” nazister.

Det var de. Det program man ställde sig bakom och som publicerades i den umebaserade partitidningen *Vår Front* anslöt i sina huvuddrag till tyska NSDAP och Möllman-Palmgren blev sina ideal trogen under hela livet. Sannolikt även Hallström.

Ingen ideologisk glöd

Trots framgången i kommunalvalet och det fullmäktigemandat som föll på Hallström blev det dock inte så mycket bevänt med de fortsatta nazistiska aktiviteterna i Umeå. Hallström satt av sina fullmäktigemöten utan ideologisk glöd och det nybildade partiet skulle snart falla sönder. På riksplaneln var valet en katastrof och den relativa framgången i Umeå med 6,2% av rösterna i det västra valdistriktet, var i själva verket också det ett misslyckande och början till slutet.

Av Hallströms efterlämnade handlingar framgår dock att han både under och efter kriget på politisk grund upprätthöll kontakten med den aktivistiske Möllman-Palmgren. Därför finns det anledning tro att Hallström inte övergivit sin ideologiska övertygelse från mitten av 1930-talet.

Men hur var det med de umebor som aktivt röstade fram Hallström och det Nationalsocialistiska Blocket?

Svårt att säga. Hallström och Möllman-Palmgren sökte bygga en organisation uppifrån, men vi känner bara till de yttre formerna. Medlemsregistret är förkommet eller bortrensats, så vi kan inte säga något säkert om medlemmarnas ålder, kön, sociala ställning eller yrkestillhörighet. Av uppslutningen kring de femtontal möten partiet arrangerade i länet kan inga säkra slutsatser dras och vi kan heller inte lita på uppgifterna om antalet besökare, möjligen säga att ett visst intres-

se och en viss nyfikenhet förelåg även utanför Umeå på platser som Åsele och Skravelsjö.

Kanske är de 134 rösterna i västra valdistriktet där de stamanställda militärerna huvudsakligen hade sin hemvist ett indicium på yrkestillhörighetens betydelse, men det tillåter ingen given slutsats.

Man kan också ställa sig frågan varför partiavdelningen i Umeå visnade lika snabbt som den blommat upp. (Skulle vi haft att göra med låt oss säga en kommunistisk motsvarighet, så skulle försvinnandet varit av minst lika stort intresse som verksamheten.)

Hur beskriva uppgången?

Källorna är synnerligen knappa, vi får anta att mycket material kasserats eller förstörts, nazistiska aktiviteter under 1930-talet utgör knappast någon merit för eftervärlden. Såvitt jag förstår är huvudkällan de 24 nummer av tidningen *Vår Front* med Holger Möllman-Palmgren som utgivare, Hallström förefaller ha skött det administrativt-ekonomiska.

God hjälp har vi också av den trebetygsuppsats i historia av Mattias Hjertstedt från 1994 som i hög grad bygger på *Vår Fronts* efterlämnade nummer. Hjertstedt har också undersökt partiledaren Martin Ekströms handlingar på Riksarkivet och där spårat korrespondens med Hallström.

Sedan dess har dock Sven Hallströms efterlämnade handlingar deponerats på Forskningsarkivet vid Umeå universitet och genom vänligt tillmötesgående från Hallströms släktingar har jag fått tillgång till de delar som rör Hallströms politiska verksamhet.

Dessvärre visar sig det efterlämnade materialet tunt mest och bestående av handlingar som

är knutna till utgivningen av *Vår Front*: räkningar, ackvisionshandlingar, verifikat, prenumerationsuppmaningar och erbjudanden, några rundskrivelser till partiets aktivister et cetera. Den direkta politiska korrespondensen är mager, kanske utrensad. Hallström var en noggrann man som tog kopior på vad han skrev, men där finns exempelvis inte någon kopia av det betydelsemättade brev han skriver till partiledaren, som Hjertstedt sparat på Riksarkivet.

I stort är det bara korrespondensen med Möllman-Palmgren, under 40-talet fram till sommaren 1945 som finns bevarad i kopior, men då är vi långt från umehändelsernas centrum.

Ändå ger det nu öppnade arkivet ledtrådar som bekräftar mitt intryck av att Umeå som nazistiskt projekt i mitten av 1930-talet var mer eller mindre dödfött, trots de ledande personligheternas ansträngningar och ideologiska övertygelser.

Misslyckandet bygger som jag förstår saken på en paradox. Nazismens organisation är i sig odemokratisk, auktoritär och elitistisk, men förutsätter samtidigt folkligt medhåll. Den är med den tyska termen av nödvändighet "völkisch", vill i sin egen självförståelse fånga den ariska rasens och det egna folkets själ. Det förutsätter aktivitet på basplanet, på gräsrotsnivå. Der var i detta perspektiv den tyska nazismen faktiskt växte sig stark i samspel mellan ledare och massa; inte ens den mest odemokratiska organisation kan förankra sig utan folkligt stöd.

Det var också så de hittillsvarande nazistiska partierna i Sverige, "furugårdare" och "lindholmare", SNSP och NSAP ville organisera sig.

Med Nationalsocialistiska Blocket förhöll det sig annorlunda.

Heléne Lööw, historiker och ledande auktoritet på nazism och högerextremism från både då och nu, betecknar Blocket som en överklassorganisation: "NSB hade bildats på initiativ av greve Eric von Rosen, ASEA-direktören Artur Lidén, jägmästare Erik Hallström, överste Archibald Douglas, häradsövding Gustaf Lindstedt och överste E. Grafström..." I Lööws framställning dyker Sven Hallströms bror Erik upp som ledare för en av de nationalsocialistiska grupper i Norrland som nu ansluts till den nya partibildningen. Sven Hallström är inte nämnd i sammanhanget. Två forskare av äldre datum, Eric Wärenstam och Holger Carlsson framhäver emellertid von Rosen och Sven Hallström som de egentliga initiativtagarna.

Intressant i sammanhanget är emellertid Archibald Douglas som var regementschef vid K4 vid denna tid, men tyvärr anger inte Lööw några källor för sina påståenden och det finns inte i det tillgängliga umematerialet något som pekar mot Douglas som aktiv inom Blocket. (Douglas själv andas inte ett ord om saken i sina memoarer och det finns ännu en omständighet som gör att uppgiften kan ifrågasättas, nämligen att Douglas maka var av judisk börd, vilket bor-

Diskussionsmöte.

På allmän begäran hålles nytt **nationalsocialistiskt möte** på

Minerva
i kväll kl. ½8

med diskussion.

Inledningsföredrag: **Mauritz Brolin**
över ämnet: **Nationalsocialism contra marxism.**

Entré 50 öre.
Socialdemokrater, syndikalister och kommunister inbjudas särskilt.

Annons i *Umebladet* 3 mars 1934.

Advokat Sven Hallström från Umeå var en av förgrundsfigurerna i den nationalsocialistiska rörelsen i Västerbotten. Ur *Västerbottens län i porträtt och bild* (1929).

FOTO: KRISTER HÄGGLUND/
SKELLEFTEÅ MUSEUM

de bidra till en reserverad inställning åtminstone till den antisemitiska förkunnelsen. Att Douglas var en varm Tysklandsvän, inte minst under själva kriget bestrids av ingen. Men kanske är Douglas ett bra exempel på att det i längden inte går att skilja Tysklandsvurm från uppslutning bakom nationalsocialism under perioden 1933–45.

Hallström drivande i Umeå

Trots de spröda lämningarna är jag själv dock benägen att satsa på von Rosen och Hallström som drivande krafter.

I Hallströms efterlämnade papper finns ett urklipp ur *Nya Dagligt Allehanda* från mars 1933 med en synnerligen positiv rapport från Tyskland rörande behandlingen av politiska fångar. Författare är Eric von Rosen, svåger med den Karin Fock som en av de ledande nazisterna Hermann Göring äktade under 1920-talet, men som avlidit 1930. Rosens rapport innefattar även ett varmt och vänskapligt möte med "Sverigevännen" Göring.

19 oktober 1933 skriver den legendariske redaktören Einar Herrlin en artikel i *Västerbottens-Kuriren* och låter förstå att ett nytt nationalsocialistiskt parti är under bildande och att Sven Hallström är inblandad. Herrlin redogör för hur Hallström tillsammans med Martin Ekström vid flera tillfällen sammanstrålat med Erik von Rosen på dennes gods Rockelstad i Sörmland. Det framgår av artikeln att Hallström nyss återkommit från Tyskland där han som korrespondent följt en rättegång i Leipzig. Några lämningar av den korrespondensen finns inte i Hallströms arkiv, men det torde röra sig om den spektakulära rättegången i september mot Marinus van der Lubbe anklagad för riksdagshusbranden i Berlin i februari 1933. Vid rättegången var även Her-

mann Göring inkallad som vittne, men det är allt vi vet. Någon eventuell kontakt mellan Hallström och Göring på von Rosens rekommendation kan endast bli en spekulation. Hursomhelst tycks von Rosen och Hallström vid den senares hemkomst betrakta tiden mogen för ett nytt nazistiskt parti. Det är väl inte osannolikt att förbindelsen med Göring kunde ha gett partibildarna råg i ryggen.

På Herrlins fråga i *VK* hur det förhåller sig med den pågående partibildningen ger dåvarande högermannen Hallström ett sfinxartat svar, men uppenbart är att han är belåten med sakernas tillstånd.

De närmare omständigheterna kring själva partibildningen framgår alltså inte av det tillgängliga umematerialet, men tydligt är att partiet tar form under hösten 1933. Då har också i Umeå påbörjats utgivningen av tidningen *Vår Front* med Holger Möllman-Palmgren som redaktör och utgivare, det första numret utkommer 24 oktober 1933.

Hallströms anslutning till det nya partiet tillkännages dock inte förrän i december, i nr 4 som refererar en notis i *Västerbottens Folkblad*.

Hur tidningen finansierades är oklart, en möjlighet som antyds i Allan Sandströms roman *Ljusets riddarvakt* (1982) är att "stadsfogden", det vill säga Hallström själv, stod för hushållningen. Tidningen kunde i viss mån tillgodoräkna sig inkomster från lokala annonsörer som uppenbart inte såg den nazistiska orienteringen som något hinder. Beträffande intäkter från försäljning torde resultatet dock ha varit magert.

Vad gäller annonserna rör det sig om små och tvåspaltare. Vilka annonsörernas motiv än kan ha varit så upphör den kommersiella annonseringen med majnumret. Fram till sista

numret i december 1934 står tidningen endast med en blänkare för Hallströms egen advokatbyrå samt en för egenförsäljning av "Reglementsleniga Bruna Skjortor".

I brist på övrigt källmaterial blir nu *Vår Front* den bästa uppgiftslämnaren rörande Umeå som "nazistfäste", såväl för Mattias Hjertstedts C-uppsats som för denna framställning.

Tidningens innehåll är disparat; från lokala debatter och notiser till högspänd kulturkritik åberopande det judefientliga arvet från Luther, Goethe, Wagner et cetera.

Bortom Umeås horisont står givetvis förebilden Nazityskland i centrum. Stort nummer görs för övrigt av Hitlers – enligt tidningen – hjältemodiga insats i kuppen mot Ernst Röhm och de övriga i SA-ledningen under "långa knivarnas natt" 30 juni 1934.

Något berättar tidningen också om organisationens yttre förehavanden, bland annat om den intensiva mötesverksamheten i början av 1934 med sammankomster i Bullmark, Lycksele, Skellefteå, Täfteå, Norsjö, Skravelsjö, Åsele, Sorsele; i april i Bygdeå och i Robertsfors; i maj i Vännäs, Kasamark och Hössjö. Publiktsiffrorna pendlar från 200 i Skellefteå till 30 i Vännäs och Skravelsjö. Dessa bör nog genomgående tas med en nypa salt, men i några fall kan vi vara på säkrare mark när de räknades huvuden inskränker sig till "ett fåtal". Talare är huvudsakligen Hallström själv och Möllman-Palmgren.

Siffrorna säger hur som helst inget om eventuella sympatier för den nazistiska saken, man kan ha bevisat ett möte med fientliga avsikter, av nyfikenhet, eller kanske bara som social händelse.

Det samma kan sägas gälla de två stora mötena 2 och 3 mars i Minervasalen i Umeå med

Hallström, Möllman-Palmgren och Mauritz Brolin som talare, vilka enligt uppgifterna i *Vår Front* skulle ha samlat fulla hus, det vill säga sammanlagt 1 000 personer.

Mötesverksamheten i början av året tyder på ambitioner, men uppenbarligen avtar entusiasmen. April- och majsammankomsterna samlar från som mest 40 personer ned till "ett fåtal".

Det är möjligt att även Hallströms eget engagemang falnar. I en synnerligen vresig rundskrivelse till medlemmarna påtalar han underlåtenhet, slarv och bristande plikt känsla och avslutar med att den som inte vill påta sig något ansvar inte har något i organisationen att göra.

Martin Ekström galjonsfigur

Men svårigheterna låg även på ett annat och högre plan, och gällde själva partiledaren Martin Ekström, krigshjälte på den vita sidan i inbördeskriget i Finland, snarare galjonsfigur för det nya partiet än verklig politiker. Hans första framträdande som ledare för Nationalsocialistiska Blocket på Auditorium i Stockholm 25 januari 1934 var närmast katastrofalt.

"Han förklarade inledningsvis att han inte var någon talare och han bevisade detta påstående i fortsättningen", skrev man i *Aftonbladet*. I konkurrentpartiet Nationalsocialistiska Arbetarepartiets tidning *Den Svenske Nationalsocialisten* ansåg man till och med att Ekström "stod helt främmande för nationalsocialismens ideologi".

National-socialistiskt möte

hålles i TÄFTEÅ i dag kl. 6 em.

Lokal: Karl Winbergs gård.

Annons i *Västerbottens-Kuriren*
13 januari 1934.

Ekströms tal refererades utan kommentar och eller entusiasm i *Vår Front* 3 februari, men i ett brev till Ekström 20 april talar Hallström klartext:

Hade Ditt möte på Auditorium lyckats och hade vårt arbete skett efter fasta målmedvetna linjer, hade vi nu haft en del att säga till om. I höstas var högern oerhört rädd för Dig. Nu är denna rädsla borta. Du har gjort ett fel, som en chef icke får begå, nämligen att själv vara förpatrull. Jag kan gråta när jag tänker på hur det utvecklats sig.

Martin Ekström var uppenbart ett svagt politiskt kort. Fiaskot på Auditorium var uppen-

bart, men hans politiska fingertoppskänsla, eller snarare brist på sådan, framgår redan av en intern partiskrivelse 20 december 1933 betecknad "ledarens dispositioner".

Där heter det bland annat att man bör "avskilja respektive län till självförsörjande enheter underställd viss stab" och att "ledarnas uppgift i stora drag är att undervisa underlydande över blockets program".

Vidare: "Vid varje samling överstigande 100 man bör korum eller en mycket kort fältgudstjänst avhållas" samt att "gruppchefer åläggs ansvaret för sina gruppers utspisning", "...manstukt och ordning äro nödvändiga."

Sant är att nazistiska partier var och är auktoritära, men Ekström förblandar uppenbart

Pöllman på äventyr i Skellefteå

Förr i världen, när Skellefteå saknade järnväg, var vintern här i staden en obehaglig tid. Nog för att de som makten hade ordnade till små trevliga tillställningar på Stadt, men vanligt folk hade det nog ganska trist.

Men nu sedan staden blivit centrum för bygdens fabriker och industrier är det ej brist på omväxling. Sommartid har vi cirkus och dylika nöjen, på vinter ha vi biografer, teater m.m. sådant. Den första vintercirkusen hade vi dock härom kvällen, när firman Möllman-Palmgren-Hallström hade uppvisning i nazikonst. Det var verkligen värt de 50 öre i inträde som herrarna behövde för att visa sina konster. Herr Hallström stegade

först upp på estraden och reklamerade kvällens clown som något enastående i sitt slag vilket var det sannaste som sades den kvällen. Sen kom fenomenet, föregånget av sitt rykte. Stämningen var förväntansfull. Därnere i salen satt det borgerliga samhällets stöttepinor med herrar Kågström, Sandberg och Frick i spetsen vilka nu skulle få sina fiskar varma, för sitt sätt att sköta vårt älskade Sverge, erkännerligen då den del som hette Skellefteå. I en vrå av salen satt sossarnas Dahlqvist funderande på att självmant begära sig till skyddshäkte för att undgå koncentrationsläger eller något ännu värre. Att sossen Sellman saknades från början tolkades som feighet

från visst håll, men när han senare på kvällen inställde sig, hade han nog fått vetskap om att risken var liten.

Så började då clownen Pöllman att dricka vatten och putsa nasus, vilket under kvällens lopp flitigt demonstrerades. De ej troende insinuerade att detta medel användes varje gång argument trötto. Ja, så läste Pöllman-Malmgren upp sitt anatema ur papper och brsocyher, men det får jag verkligen lov att säga å alla deltagarnas vägnar, att går man på cirkus och betalar, låt vara bara femtio öre, så fordra vi dock någon valuta för våra surt förvärvade slantar. Tacka vet jag då ett möte på Auditorium i kungl. huvudstaden, med Furugård eller Lind-

holm i farten. Det är cirkus det! Så nästa gång cirkusdirektör Hallström reser ut, tag lärdom av kvällens fiasko och sänd oss något mer nervpirrande. Att som nu endast servera oss en tunn vattvälling, det är otillständigt.

Endast en gång skällde Pöllman på våra yrkespolitiker, endast en svagt framviskad kritik över Per Albin som springer ned till Barnhusgatan och hör efter vad de säger där innan han går upp till Gustav. Endast en liten viskning om hur bankerna bestjäl bönderna; vi väntade oss en fullständig tillplattning av dessa bankers representanter, herrar Snellman och Lindblad som bleka om nasus placerat sig i skymundan. Stämningen sjönk till noll, när Pöllman som slutkläm tog upp rasfrågan och talade om alla våra dårar som kostade oss 100-tals miljoner om året. Ja, oss hade de kostat 50 öre den kvällen. Att ej en applåd erhöles, var ju ej att undra på.

Sedan blev det Hallströms tur igen att meddela att nu hade de gjort sitt, nu fick det ärade publikum hjälpa till. Då först blev det riktig cirkus. Vem stiger fram om inte allas vår Kalle, som dittills troligen av rädsla hållit sig i skymundan och levererar med sitt förtjusande sätt att som skalden säger smeka och slå ihjäl med samma varma hand. Vad han under de tio minuter han fick till förfogande levererade arrangörerna var värt femtio öre. Han erkände att vår hospitalsvård är dyr men undra på det, sa Kalle, när vi ha så fina gäster som Tysklands premiärminister, och trots det att vi nu har 30,000 patienter på hospital, så reser ännu en del omkring, som ännu ej fått plats. Då skrattade Kalle sitt charmörskratt och publiken applåderade, vilket direktör Hallström kvitterade med att ifrågasätta publikens intelligens.

Innan föreställningen slutade, hade Pöllman måst beklaga övergreppen av

nazi i Tyskland samt Hallström sätta in en krock att om han hade varit statsminister i Sverige, här suckade Hallström, så hade han gripit till storsmockan mot Tyskland som ej vill betala "die dumme Schweden", som lånat dem kosing. Nu hoppas vi bara att Pöllmans och Hallströms kritik av sina uppdragsgivare ej skall ta den vändningen att denna kosing nästa gång går till rätt forum och inte som nu skett till så dåliga försvarare av tredje riket. Skulle så bli fallet, kom då igen, vi offra åter en femtioöring. Ja, så var den fröjden slut. Vi troppade av var och en till sitt, herrar Pöllman-Hallström till Stadt där herr Olovsson dukade upp vad huset förmådde. Vi hoppas han slipper koncentrationsläger, när Hallström-Göring återvänder.

Marxisten

den politiska organisationens principer med det militära förbandets på ett sätt som i varje fall i efterhand ter sig rent komiskt. Hallström tröstar dock Ekström med att situationen i Umeå inte är lika oordnad som den i Stockholm.

Nationella organisationsbekymmer

Bekymren på riksplenet tycktes hålla i sig. I nr 6/34 av *Vår Front* av den 10 april rapporterar Holger Möllman-Palmgren från partiets första kongress 17-18 mars i Göteborg. Efter några allmänna positiva kommentarer fortsätter han:

Alla dessa goda intryck kunna likväl icke bortsymmas eller utplåna vissa intryck av mera negativ art och beskaffenhet [...] ...förhoppningen att sekterismen skulle vara övervunnen kom dock på skam.

Men situationen i Umeå är problematisk också den, i varje fall vad gäller *Vår Front*, vilket kan indikera begränsad entusiasm också för det nya partiet.

Bekymren diskuteras inte explicit men framgår indirekt av ett tiotal cirkulärbrev som Hallström skickar ut 21 april i syfte att värva återförsäljare.

Nationalsocialistiskt föredrag

hålls i ÅSELE måndagen den 29 d:s
kl. 7 em.

L o k a l: Föreningshuset.

Annons i Västerbottens-Kuriren
29 januari 1934.

I breven som går till i företrädesvis jurister i landet, i Piteå, Luleå, Halmstad, Kristianstad, Nyköping, Eslöv, Örnsköldsvik och Visby samt i länet till några jägmästare, landsfiskaler och kronojägare heter det: "Jag sänder Dig 50 exem-

plar av *Vår Front* under postförskott för 5 kronor "...". Lyckas Du få ut allesammans har du tjänat 2:50 som Du får behålla."

Om adressaterna gjort sig kända som nazist-sympatisörer eller om de bara vara goda vänner, bekanta, kolleger eller rentav bara gamla studiekamrater, vet vi inte. Det märkvärdiga är emellertid att Saken, Idén nu får stå tillbaka för löftet om pekuniär förtjänst.

Märkligast av alla breven är dock det till landshövdingen i Kalmar, John Falk: "för att icke blamera dig adresserar jag postförskottet till Wizelius. Om alla ex bliva lyckligt sålda blir det en förtjänst på 2:50. Skulle det bli förlust får Du kräva mig när vi träffas."

Cirkulärbreven, som i tid sammanfaller med brevet till Ekström, gör onekligen ett chansartat pressat intryck, vilket förstärks av ett kompletterande cirkulärbrev av den 24 april: "Om du icke skulle hava löst ut postförskottet med *Vår Front* och om du skulle hysa någon tvekan mot utlösen, ber jag dig genast giva order om returnering. På grund av stor efterfrågan äro vi nämligen alldeles strandsatta."

Om någon av adressaterna löste ut postförskottet framgår inte, i materialet finns bara ett brev från adressaten i Örnsköldsvik: "Jag måste tyvärr avslå Eder anhållan..."

I handlingarna återfinns även en förteckning över distributionen för ett enskilt nummer av tidningen, nr 10. Den tryckta upplagan är 3 000 exemplar vilket framgår av räkningarna från Larssons tryckeri i Umeå som åtagit sig arbetet för 140 kronor per nummer.

Förteckningen över distributionen är föredömlig, med över 2 900 utskickade exemplar till angiven adressat, varav 605 går till Pressbyrå, 1 400 skickas mot postförskott till ett 30-tal orter i landet, till 50-talet namngivna prenumeranter, dessutom till 42 personer man så att säga fått "ärva" från tidningen *Vår Kamp*. Ett par hundra exemplar går till försäljningsställen i Umeå, en handfull till particalentralen och 100 direkt till Sven Hallström själv. Däremot inga angivelser om hur många tidningar som verkligen såldes.

Mest intressant är dock det angivna antalet prenumeranter i Umeå, som inskränker sig till 31, varav några får man förmoda är offentliga eller andra tidningar. Inte särskilt många fasta viljor där inte.

Hur försäljningen gick förtäljer alltså inte Hallströms handlingar, men om intresset var klen i Umeå är än rimligare att fråga sig hur många de av 50 exemplar som distribuerades till exempelvis Älvsbyn, Vänjaurbäck, Arvidsjaur, Norsjö och Storuman som verkligen nådde någon läsare?

I räkningen från Larssons tryckeri i augusti framgår att man nu endast trycker 2 000 ex. till en kostnad av 115 kronor. Detta i just den tid när valet närmar sig och propagandatrycket bör öka.

Däremot låter Hallström till själva valet trycka upp 300 upprop och 12 000 valsedlar till en sammanlagd kostnad av 62:50, vilket ändå tyder på ambitioner, om vi betänker att antalet

röstande vid valet i Umeå uppgick till 4 284. Det nazistiska alternativet var, trots senare försäkringar om motsatsen, knappast osynligt.

Men när så valet är överståndet, kan Möllman-Palmgren, trots de 194 lokala rösterna och fullmäktigemandatet, inte dölja besvikelsen i en första kommentar till det faktum att den nazistiska rörelsen, som han i stunden uppfattat saken, samlade blott 8 631 röster: "Till sist skola vi dock segra. Kanske icke i Furugårds namn eller i Lindholms eller i Ekströms".

Så mycket för det parti som Hallström och Möllman-Palmgren själv ägnat så stor energi det gångna året.

I en mer utförlig kommentar i numret därpå gör Möllman-Palmgren en kringgående rörelse som måhända rör vid pudelns kärna, men som knappast talar till det nazistiska partiarbetets fördel. Valet i sig betraktas nu från partiets sida som en liten privat provmobilisering och med en lite oväntad överton utvecklar han analysen på följande sätt:

Vi äro ej naiva nog att tro att alla angivna röster voro nationalsocialistiska. Somliga röstande voro knappast sympatisörer till vår rörelse utan avgåvo sina röster på vår lista därför att de ville – oberoende av partiställning – återbörda advokat Hallström till stadsfullmäktige.

Så mycket för det idoga partiarbetet och nazismens sak.

Själva valresultatet förtjänar givetvis sin kommentar. Utfallet på riksplanel är lite svårtolkat, eftersom de olika nazistpartierna på många platser bildade karteller. Jag följer dock här i likhet med Hjertstedt den officiella statistiken, SOS Kommunala valen 1934–35. I kom-

munalvalet 1934 erhöll nationalsocialisterna 16 185 röster, fördelade på NSAP/SSS ("lindholmarna") 10 281 röster, SNSP ("furugårdarna") 4 224 röster, NSB 773 röster och Nationalsocialistiska enhetsfronten 1 046 röster. Tämligen blygsamma siffror som dock resulterade i ett antal fullmäktigemandat runt om i landet.

Men av Blockets 773 röster tillföll alltså umenazisterna, som för övrigt gick fram under beteckningen "nationalsocialisterna", 134 röster i Västra valdistriktet eller 6,2% av de röstande vilket utgör en toppnotering för hela riket. Till detta 60 röster i östra distriktet samt en handfull röster i kranskommunerna. Med reservation för att vissa röster på Blocket annorstädes försvinner in i kartellerna så skulle Umeå och resten av Västerbotten svara för cirka 30% av partiets röstetal, vilket i viss mån gör talet om "nazistfäste" motiverat.

Men det står på lös grund. Efter valet upphör den yttre verksamheten. Hallström sitter som sagt av sina fyra år i fullmäktige utan nämnvärd aktivitet och i december 1934 läggs *Vår Front* ned. Året därpå lämnar för övrigt Möllman-Palmgren museet och Umeå, slår sig ned i Göteborg och fortsätter sin nazistiska verksamhet för att sedan flytta till Stockholm där han verkar som redaktör för den nazistiska veckotidningen *Sverige Fritt* och som utrikesredaktör för den då öppet nazistiska *Folkets Dagblad*. Möllman-Palmgren är aktiv ända in i krigets slutskede och efter kriget medverkar han i tidningarna *Dagsposten* och *Fria Ord*, i den senare som chefredaktör 1971–77.

Sven Hallström tycks däremot avveckla sitt partiengagemang i takt med att Nationalsocialistiska Blocket faller sönder 1935–36. Organisationsföretag finner han en ny hemvist i Riksför-

bundet Sverige–Tyskland som i hög grad samlar män och kvinnor ur samma överklass som Nationalsocialistiska Blocket ville attrahera. Hallström upprätthåller kontakten med Möllman-Palmgren men tycks ändå för egen del lägga partipolitiken åt sidan.

Umeås rykte som "nazistfäste"

Hur kom det sig då att Umeå för ett kort ögonblick kunde ståta med det tvivelaktiga epitetet "nazistfäste"? Fanns det något i stadens struktur som gjorde den särskilt lämpad? Om partiets kader vet vi inte särskilt mycket. Hjärtstedt för ett resonemang i linje med ett allmänt antagande om att Umeå som köpmanna- och skolstad kunde utgöra särskild grogrund för nazistiska yttringar, och framhåller det faktum att det militära inslaget var påfallande; de anställda vid försvarsväsendet utgjorde 9% av stadens befolkning, medan siffran för rikets samtliga städer var 2%. Även i andra garnisonsstäder som Eksjö och Boden noterar också nazisterna framgångar i 1934 års val. Stadens struktur är måhända en förklaringsgrund, men själv lutar jag ändå mot *Vår Fronts* egen tolkning: det nazistiska uppsvinget är i hög grad två beslutsamma mäns verk, organisatören Sven Hallströms samt propagandisten och ideologen Holger Möllman-Palmgrens.

Båda besitter kulturellt och socialt kapital, Möllman-Palmgren i kraft av sin bildning och sin formuleringsförmåga, Hallström som, låt vara omstridd, men uppburen och effektiv jurist som gjort staden betydande tjänster.

Men skulle vi för ett ögonblick återvända till antagandet om just militär närvaro som särskild grogrund för nazistisk aktivitet och organisation så stöter vi i Umeå på något som kunde likna en

historiens ironi: Här fanns alltså potential, men den plötsliga framgången vänds snart i ett nederlag som kom att blockera vidare nazistiska aktiviteter av betydelse i staden. På andra orter där nazisterna etablerat sig 1934 gick man också framåt i riksdagsvalet 1936, låt vara på fortsatt låg nivå. I Umeå däremot, återhämtar sig aldrig den nazistiska rörelsen

I Sven Hallströms efterlämnade handlingar finns en matrikel, en medlemsförteckning som upptar ett 30-tal personer, praktiskt taget alla med titlar som markerar samhällets översta skikt: överstelöjtnant, bankdirektör, chefsläkare, häradshövding, advokat, civilingenjör.

Aha, den dolda agendan för det överklassorienterade nazistparti som Blocket egentligen ville vara? Eller kanske medlemmarna i en lokalavdelning för Riksförbundet Sverige–Tyskland där delar av svensk elit ruvade i hopp om tysk seger i andra världskriget?

Ingalunda. Tittar man närmare finns där en anteckning i blyerts som kan läsas "konstföreningen".

Ändå kan jag i papperet förnimma Sven Hallströms vision av med vilken typ av personer i ledningen nazismen i Sverige skulle dansa; här finns just de personer med funktioner som i ett särskilt läge och rätt organiserade kunde ta ledningen och makten och föra in landet i de nazistiska banor Hallström drömde om. Med sådana människor, vilka nu nöjde sig med sitt konstintresse, skulle man slippa besväret med att hålla reda på bångstyriga västerbottningar, slippa krånglet med en tidning som få ville läsa, slippa det tungrodda och tröstlösa arbetet med politiska gräsrotter som inte ville växa till sig, slippa korkade partiledare.

Hallström satt kvar i fullmäktige för Blocket till 1938, men bara till formen och partiet i sig började så smått somna in redan 1935. Han höll dock kvar förbindelserna med enskilda nazister, framförallt som sagt med Holger Möllman-Palmgren.

Organisatoriskt satsar dock Hallström på Riksföreningen Sverige-Tyskland som han är med och bildar 1937. Inte bara i besvikelse över de uteblivna framgångarna för Blocket. I själva verket var det ett politiskt rationellt val. För den som mot slutet av 1930-talet och under kriget sökte framtida politiskt inflytande med nazistiska förtecken var nog Riksföreningen att föredra framför de små, delvis underklasspräglade nazistiska partier som utan nämnvärd framgång verkar i det svenska politiska landskapet.

Den protyska lobbyns omfattning och inflytande i Sverige är svårbedömd, men i professor Gunnar Richardsons undersökning från början av 1990-talet betitlad "Beundran och fruktan" framgår att delar av den svenska elitens kontakter med Nazityskland de första åren under kriget var både djupare och bredare än vi tidigare föreställt oss.

Till denna elit bör vi också räkna advokat Sven Hallström. Hade kriget fått en annan utgång kunde också han, i den protyska elitens hägn, fått en framträdande position.

Nu blev han blott till en historisk fotnot i berättelsen om Umeå som för en kort period tillmättes den tvivelaktiga äran som "nazistfäste".

Möllman-Palmgren, redaktör och nazist

EVA SOFIA JOHANSSON

Holger Möllman-Palmgren var redaktör för dåvarande Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok *Västerbotten* åren 1927–34. Han var också en av grundarna av det politiska partiet Nationalsocialistiska blocket i Umeå, samt redaktör för dess pressorgan *Vår Front* åren 1933 och 1934. Vem var han och har hans ideologiska hemvist lämnat några spår i *Västerbotten*?

För att besvara den senare frågeställningen krävs en definition av vad en nationalsocialist var under 1920- och 30-talen i Sverige, och närmare bestämt vilken typ av sådan som Möllman-Palmgren var. Mattias Hjertstedt har i sin C-uppsats i historia utifrån läsning av *Vår Front* analyserat hur Nationalsocialistiska blockets [härefter NSB] ideologi förhöll sig till andra svenska nationalsocialistiska partier vid samma tid. Han menar att ideologin i stort följer den svenska nationalsocialismens idéer, bland annat genom att förespråka en stark och auktoritär ledare i syfte att skapa en enad svensk folkgemenskap som kunde överbygga partistrider och klassmotsättningar. De önskade även återupprätta den svenska nationens storhet genom ett stärkt försvar. De ville att den svenska regeringen skulle närma sig Tyskland och Italien, de var antikommunister och antisemiter samt propagerade mot rasblandning vilket de ansåg skulle skapa degeneration av de mänskliga ra-

serna. De var därutöver positiva till kristendomen och den lutherska statskyrkan samt ansåg att kvinnans uppgift var att sköta hemmet. Hjertstedt märker dock att NSB i Umeå på några punkter avviker från den svenska nationalsocialismens huvudfåra, framför allt eftersom de motarbetade både nykterhetsrörelse och socialism som en följd av att dessa var NSB:s politiska meningsmotståndares kärnfrågor.

Idéhistorikern Lena Berggren föreslår i sin artikel "Nationalism, folkbildning och intellektualism. En omöjlig ekvation?" i tidskriften *Tvärsnitt*, att den svenska nationalsocialistiska rörelsen hade ett särdrag genom sin anknytning till den nordiska folkbildningstraditionen. I Samfundet Manhem gavs till exempel nationalistiskt folkbildande föreläsningar. Samfundet var formellt politiskt obundet, men präglades oundvikligen av sina medlemmar och föreläsare varav många sympatiserade med just nazismens idéer. Möllman-Palmgren var till exem-

pel en av deras mest frekvent engagerade föreläsare. Han beskrivs som en god talare som lockade många åhörare till sina föredrag. Detta är lätt att förstå när man läser hans texter för årsboken *Västerbotten* såväl som hans privata brev till partikollegan, advokat Sven Hallström. I texterna framträder en välartikulerad man som skriver flytande och lättläst. Årsboken *Västerbotten* kan betraktas som ett i denna anda folkbildande organ med syftet att skapa en enad folkgemenskap, på en bas av kännedom om och stolthet för sin lokala och nationella historia. Möllman-Palmgren uttrycker själv i årsboken 1934 att hembygdsrörelsens uppgift är att ena ett folk som splittrats mellan stånd och samhällsgrupper och att: ”lära h e l a vårt folk att känna sig själv.”

”hans hemlösa främlingshjärta”

Holger Möllman-Palmgren (1901–82) kom ursprungligen från Örebro, studerade Konsthistoria och Etnografi vid Stockholms högskola, och anlände därifrån till Västerbotten 1926 för att förvalta en hembygdshistoria som inte var hans egen. Året innan han axlar redaktörskapet för årsboken bidrar han dock med en känsloladdad dikt där han vädjar till det ”stora, kungliga Västerbotten” att acceptera hans hemlösa främlingshjärta, och betygar samtidigt sin trohet och kärlek till detta landskap. Artiklarna under hans tid som redaktör för årsboken avviker inte nämnvärt från vare sig föregående redaktör Ernst Gafvelins eller efterföljande redaktör Lars Wickmans utgåvor. De behandlar som vanligt ämnen kring västerbottnisk konst, fornlämningar, folkmål, sägner, folkliga visor, lokalhistoriska händelser, bruksföremål och heminredningar. I årsböckerna finns också en

Holger Möllman-Palmgren, redaktör och sekreterare i Västerbottens läns hembygdsförening, var också en engagerad nationalsocialist som bland annat gav ut tidningen *Vår Front* i Umeå i början av 1930-talet. Ur *Västerbottens län i porträtt och bild* (1929).

FOTO: KRISTER HÄGGLUND/SKELLEFTEÅ MUSEUM

stormande uppmaning till hembygdskärlek. Detta stämmer väl med Möllman-Palmgrens politiska idéer, men speglar framför allt den nationalromantik som under perioden frodas i stora delar av samhället. Detta är nämligen en tid präglad av unionsupplösningen mellan Sverige och Norge, massemigration, klassmotsättningar och industrialismens folkomflyttningar från landsbygden till städerna. Därför gjordes medvetna ansträngningar att skapa en gemensam grund att stå på, genom att formulera det nationella och regionala kulturarvet.

Per-Albin Hanssons tanke om ett rättvist folkhem för medborgare ur alla samhällsklasser

Ur hembygdsföreningens årsbok *Västerbotten* 1926. Illustrationen är utförd av umekonstnären Bertil Johansson Bajo.

formulerades politiskt under 1920-talet, satte även spår inom kulturarvsvården såtillvida att man nu uppvärderade allmogens konsthantverk och bruksföremål. Inom hembygdsrörelsen exponerades dessa för att återkoppla den urbaniserade människan till dess rötter. Under sin tid som redaktör för *Västerbotten* publicerade Möllman-Palmgren bland annat föredrag av författaren Astrid Värning och överste Carl Bennedich.

Den förstnämnda uppmanar till kännedom om den västerbottniska historien för att motverka den rotlöshet som breder ut sig i industrialiseringens spår, och den andre manar folket att enas inför utvecklingen av det egna landet och en plikt känsla mot detsamma.

I konflikt med hembygdsföreningen

I protokoll från sammanträden med hembygdsföreningens styrelse respektive verkställande utskott 1933 framgår att Möllman-Palmgren blev skarpt kritiserad för sitt sätt att sköta intendenttjänsten. Han erbjöds till och med att lämna rummet för att slippa obehaget att vara närvarande när anmärkningarna skulle räknas upp, men han valde att stanna kvar i rollen som sekreterare. Möllman-Palmgren fick bland annat motta kritik för att han inte kunnat nå telefonledes under sin tjänstetid, samt att han inte med tillräcklig "nit och intresse" förmått tillvarata hembygdsföreningens intressen ute i länet. Därpå begärde han själv ordet och bemötte de anklagelser han ansåg orättvisa, men som förmodligen till en del var befogade. I ett brev daterat 24/10 1934 ber han nämligen om att få bli entledigad från tjänsten som intendent och sekreterare vid Västerbottens läns hembygdsförening. I brevet framhåller han hur den nationella resningen i Tyskland föregående år väckt "en stark inre nödvändighet" hos honom att själv arbeta politiskt för dessa nya idéer, och att han efter en tids kompromiss mellan denna passion och arbetet för hembygdsföreningen insett att detta dubbelarbete inte var till gagn för någon av parterna. Han önskade istället ägna sig helhjärtat åt sina politiska idéer.

Med tanke på att han och Sven Hallström ensamma gav ut *Vår Front* åren 1933–34 tycks

det inte underligt om hans förvärvsarbete blev lidande. Samma år ställde NSB upp i stadsfullmäktigevalet i Umeå, med Sven Hallström överst på valsekeln och åtföljd av Möllman-Palmgren, arbetaren Gotthard Monell, tandläkaren Gustaf Berg samt furiren Johan Skoghagen. Umeå hade vid tidpunkten cirka 12–13 000 invånare, varav 194 röstberättigade valde att lägga sin röst just på NSB. Detta resulterade i ett mandat som tillföll Sven Hallström. Förmodligen upplevde Möllman-Palmgren att det nu var tid att satsa allt för att vinna än mer inflytande. FSB:s framgång visade sig dock vara tillfällig. Vid påföljande val 1938 förlorade de sitt enda mandat.

Förmodligen skulle det varit svårt för Möllman-Palmgren att verka för sina mer radikala politiska idéer inom ramen för hembygdsföreningen. Ordföranden i föreningen råkade nämligen vara Gustav Rosén – tillika landshövding och en av grundarna till Frisinnade landsföreningen. I ett brev till sin bror Gustaf Hallström ber Sven Hallström honom ta reda på hur det förhåller sig med ett rykte som säger att Rosén efter uppsägningen ska ha missrekommenderat Möllman-Palmgren så gravt att han svårligen kunde få en ny museianställning någonstans. Hur det verkligen förhöll sig med det ryktet är svårt att belägga, men dess blotta existens speglar att relationen mellan Rosén och Möllman-Palmgren knappast var den hjärtligaste.

Möllman-Palmgren tycks heller inte ha arbetat som museiintendent igen, utan fortsatte resten av livet att arbeta för ett antal olika pronazistiska tidningar. År 1935 flyttade han till Göteborg och blev där först ansvarig för utrikes- och kulturpolitiska frågor i den nationalsocialistiska veckotidningen *Sverige Fritt*, och avancerade sedan till redaktör och ansvarig ut-

givare för densamma. Tidningen var pressorgan för Förbundet Svensk folkgemenskap, och kom ut mellan åren 1934 och 1945. Precis som med *Vår Front* fick Möllman-Palmgren kämpa mot en skral ekonomi. I ett brev till Hallström 1937 skriver han med en väns förtroliga men för tillfället påfallande bittra ton:

Jag är f.n. mycket bekymrad. Hur det skall gå att hålla liv i tidningen fram till maj är mig en gåta. [...] Tio nr. framåt = 2 000 kr. det är vad som behövs. Då kommer ändå endast tryckningskostnaden ifråga. Ingen lön. Ingen lyx.

Egentligen är det kanske idiotiskt att bemöda sig. Det är väl meningen att vi ska bli ryssar. Enda att hoppas på, att tyskarna hinner före. Jag avskyr hela denna förb. nation. Den äcklar mig.

Han tycks närapå ha förlorat det hopp han har närt om att påverka allmänhetens samhällsuppfattning. I korrespondensen mellan Möllman-Palmgren och Sven Hallström erbjuder den senare ofta sina åsikter vad gäller Möllman-Palmgrens publikationer, och räds varken att kritisera eller berömma texterna. Han kommenterar såväl faktafel som när han varit oförsiktig i citerandet av privata samtal med informanter, och påminner honom om att han kan behöva välvilja från sina kontakter en dag.

Flera gånger stod Möllman-Palmgren i rollen som ansvarig utgivare åtalad för tryckfrihetsbrott, och *Sverige Fritt* belades i samband med ett åtal 1940 med försäljningsförbud, vilket han efter ett halvår lyckades få hävt. Två år senare dömdes han till sex månaders fängelse för att i artikeln "Bortom allt förnuft" ha upp-

viglat läsarna att vägra lyda militära order om de skulle innebära krigshandlingar mot fränderna i Tyskland eller Finland. Efter avtjänat straff tog han åter upp tidningsutgivningen.

Under en period 1943 arbetade han parallellt med Svenska Socialistiska Partiets tidning *Folkets Dagblad*, som under 1940-talet var en tyskvänlig och national-socialistisk morgontidning i Stockholm. Efter andra världskriget medverkade han i Sveriges Nationella Förbunds pronazistiska pressorgan *Dagsposten* och *Fria Ord*, för vilken han senare kom att bli redaktör åren 1971–77.

Nationalromantiska tendenser

I läsningen om och av Möllman-Palmgren blir jag ömsom imponerad och ömsom skrämmd. Han var uppenbarligen begåvad och ambitiös vilket i *Västerbotten* avspeglas i hans vetgiriga artiklar, medan han i andra sammanhang använde sin vältalighet till att föra fram tendentiös nazistisk propaganda. Det finns ett antal aspekter i årsboken som skulle kunna kopplas till Möllman-Palmgrens politiska idéer. Det gäller till exempel viljan att skapa en stark folkgemenskap genom stolthet för sin lokala historia, hyllandet av den strävsamt arbetande bonden och arbetaren samt den lutheranska kristendomen. Men alla dessa tendenser kan lika gärna betraktas betraktas som uttryck för tidens nationalromantik istället för någon specifik politisk ideologi. I några av Möllman-Palmgrens artiklar och ledare kan vi också känna igen den propagandistiskt imperativa stilart som hans senare nationalsocialistiska tidskrifter genomsyras av, i syfte att samla folket till en gemensam sak. Men i årsboken *Västerbotten* rör sig hans känslosamma uppmaningar till läsaren kring kunskapen om och kärleken till hembygden.

Mitt intryck är att Möllman-Palmgren betraktade sin uppgift inför hembygdsförbundet som skild från sin politiska, och det tycks varit just denna konflikt som förorsakade hans karriärbyte.

Otryckta källor

Gustaf Hallströms arkiv, Forskningsarkivet, Umeå universitet

Sven Hallströms arkiv, Forskningsarkivet, Umeå universitet

Västerbottens läns hembygdsförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet

Sveriges dödbok 1947–2006, digital källa, Sveriges släktforskarförbund (2007)

Uppsats:

Hjertstedt, Mattias: *Nationalsocialismen i Umeå. En komparativ studie av Nationalsocialistiska Blockets Umeåavdelning*, C-uppsats i historia, Umeå universitet (1994)

Tryckta källor

Berggren, L.: *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria* (1999)

Berggren, L.: "Nationalism, folkbildning och intellektualism. En omöjlig ekvation?" *Tvårsnitt* (2000:2)

Hård, Calle: "Häriifrån styrdes Sveriges Führer" & "Herrskap och bruna skjortor" *Västerbottens-Kuriren* (24/1 2000)

Lööv, H.: *Nazismen i Sverige 1924–1979: pionjärerna, partierna, propagandan* (2004)

Nilsson, Karl N. Alvar: *Överklass, nazism och högerextremism 1945–1995* (1998)

Vår Front (1933–1934)

Västerbotten (1926–1934)

Sverige Fritt, spridda årgångar

Nazistiska strömningar i Skellefteå

STIG-HENRIK VIKLUND

Skelleftebygden har inte varit lika mottaglig för nazistiska strömningar som södra Västerbotten till exempel. Det mest nazistiska var länge föreningar med anknytning till Sveriges Nationella Ungdomsförbund. I samband med en arkivinventering i Skellefteå blev jag uppmärksam på den här typen av föreningsliv.

En tidig förening med ”nazistiska” inslag var Skellefteåbygdens fosterländska ungdomsförening som bildades den 19 oktober 1918.

Under åren 1930–1935 bildades nationella ungdomsföreningar i norra länsdelen: Burträsk (1932), Bygdsiljum (1932), Degerbyn (1932), Hedensbyn (1932), Hökmark (1932), Innervik (1932), Jörn (1931), Lövånger (1933), Malå (1931), Medle (1932), Mårtensboda (1932), Norsjö socken (1935), Ragvaldsträsk (1932), Skellefteå (1932), Stavaträsk (1933), Varuträsk (1932), Åbyn, Byske (1933) samt Åmliden (1932).

Exemplet Hökmark

Det är ytterst få arkivhandlingar som finns bevarade efter nationella ungdomsföreningar. Sockenmuseet i Lövånger har originalhandlingarna och Folkrorelsearkivet i Skellefteå har kopior av protokolls-boken för Hökmarks nationella ungdomsförening (bildad 6 september 1932). Signar Sundkvist valdes till föreningens ordförande. Protokolls-boken innefattar uppgifter om

möten 5 oktober 1932 till och med 26 februari 1934, då föreningen efter diskussion beslöt att uppgå i Lövångersavdelningen. Den 3 november 1932 bildades inom föreningen en diskussionsklubb. Där diskuterades till exempel ”arbetslöshet, nyttan och fördelarna” och en eventuell arbetslöshetsförsäkring. Exempel på annan verksamhet: Föredrag (till exempel om nordismen), julkortsförsäljning, diktläsning samt sång (ofta nationalsången). *Bålgetingen*, en tidning som utgavs av föreningen, upplästes i början av 1934 i den för tillfället inrättade radioutsändningen Lövånger–Motala! Föreningen upplöstes 27 oktober 1934.

Brytningen 1934–35

Före 1934 hade högern ingen egen riksomfattande ungdomsförening. Omkring 1934 förändrades bilden: då tillkom ungsvenskarna. Sveriges Nationella Ungdomsförbund antog ett nytt program och ändrade sitt förbundsnamn: Sveriges Nationella Ungdomsförbund och Nationella Förbund (SNU–NF). Året därpå ändrades nam-

Umenazister på Skellefteurné

I går kväll hade Sveriges Nationalsocialistiska parti premiär i Skellefteå, i det att några nazister från Umeå på godtemplarhuset lade ut texten för ett par hundra nyfikna.

Efter ett hälsningstal av advokat Hallström ämnades talarstolen av intendent Möllman-Palmgren, som troligen är något slags "propagandaminister" för Västerbotten. Publikken föreföll mycket förväntansfull där den satt och mönstrade talarens ej allt för ariska utseende. Kanske hoppades man få veta, vad den svenska nazismen egentligen vill, och om den ämnar göra något annat än till- och avsätta ledare.

Vi fingo då först veta, att nazismen egentligen inte är någon importvara utan nära på en äktsvensk uppfinning. Att den inte fått någon utbredning i Sverige förut berodde på att lämplig jordmån saknats. I Tyskland var det en annan sak, där hade Versaillesfredens orättvisor samt nödtillståndet skapat den lämpliga jordmånen. Talaren ansåg tydligen, i likhet med oss, att det fordras ett missnöjt, utarmat och desperat folk för att en typisk kristidsförståelse som nazismen skall ha några utsikter.

Sedan talade han om att de ämnade bekämpa marxism, mammonism och liberalistisk parlamentarism. I stället skall skapas en ny anda, en stor svensk folkgemenskap och en stark regeringsmakt, som skall bygga på hela svenska nationens förtroende. Hur det skall gå om en del svenskar envisas att fortfarande tro på marxism och parlamentarism och kanske rent av misstro regeringen, fick vi inte veta. Antagligen får man stoppa in dem i koncentrationsläger.

Sedan vi sålunda fått en folkgemenskap där majoriteten dikterar och minoriteten sitter i koncentrationsläger (vi få hoppas att det ej blir tvärtom) så skall riksdagen grundligt omskapas. Den skall först och främst fråntagas all makt och endast bli rådgivande. Och så skall vi, som sagt, ha en stark regeringsmakt. Han glömde dock tala om hur denna väldiga regering skall tillsättas, men förmodligen är Führer Ekström självskrivnen att regera.

Naturligtvis skall vi få oss ett mycket starkt försvar, som skall skydda oss mot fiender utifrån och uppehålla den inre ordningen. Folkgemenskapen måste förstås säkras med kanoner och kulsprutor.

Sedan hr Möllman-Palmgren draglat igenom sitt manuskript, drog han en lättadens suck, bockade sig och klev ner – utan att få en enda applåd. Det var styggt gjort, publiken, han gjorde säkert sitt bästa. Åtminstone kunde väl advokat Hallström ha applåderat.

Sedan blev det en lång och rätt livlig diskussion under hovrättsnotarie Palmgrens ordförandeskap. Angreppet inledes av Kalle Lindbom, han låter ej gärna ett tillfälle gå sig ur händerna. Socialdemokratin representerades av tre ungdomlingar, Eriksson, Lindberg och Burström. De två första tänkte nog klart och hade tydligen en del att säga, men saknade i någon mån nödig säkerhet, med den sistnämnde var förhållandet närmast omvänt. Advokat Hallström skötte försvaret bra, inledaren föredrog att tiga.

Efter mötet uppläste Lindbom, sin vana trogen, ett förslag till resolution. Det blev emellertid en sådan massa nej- och ja-rop, att signaturen ej hann uppfatta dess slutliga öde. Men troligen fann hr Lindbom, fortfarande sin vana trogen, att den var enhälligt antagen.

Pavo.

Ur Norra Västerbotten 11 januari 1934

net igen till SNF (Sveriges Nationella Förbund). Den 18 februari 1934 tog SNU:s Västerbottensdistrikt bestämt avstånd från alla nazisttendenser.

Nationalsocialistiska Blockets umeavdelning – med

advokat Sven Hallström och museiintendenten Holger Möllman-Palmgren i spetsen – försökte sprida nationalsocialismen i samband med ett möte i ordenshuset Boston i Skellefteå i januari 1934. Detta lyckades

inte. Historikern Jesper Åkerlund har anført den sociala strukturen i Skellefteå inkl den starka arbetarrörelsen som ett hinder. Tidningen *Norra Västerbotten* – med chefredaktören och fredsvännen Anton Wikström i spetsen – formade den politiska utvecklingen gentemot bland annat nazistiska inslag.

Freds rörelsen, en motvikt

Som en slags motvikt till den nazism som förekom under främst 1930-talet kan jag påvisa den fredsrörelse som fanns i länet.

På initiativ av Vännäs fredsförening – med Alvar Thunfors i spetsen – anordnades en fredskonferens i Vännäs 9–10 februari 1929. 38 föreningar var representerade med 49 ombud. Det var den största distriktskonferensen i den svenska fredsrörelsens historia.

Under konferensen bildades Västerbottens distrikt av Svenska freds- och skiljedomsföreningen. Under år 1929 fanns 149 fredsföreningar i länet. *Västerbottens Folkblad* den 9 april 1930 noterar att fredsrörelsen i Västerbotten har sin starkaste ställning i landet. Här noteras nära 200 lokala fredsföreningar.

Perioden 1928–1934 bildades 62 fredsföreningar i norra länsdelen, varav några med anknytning till Svenska Världsfredsmissionen (nuvarande Kristna Fredsrörelsen).

Den 26 mars 1933 delades fredsdistrikten upp i ett Södra och i ett Norra. Några viktiga namn i det norra fredsdistriktet: J. M. Hansson, Norsjö, Anton Wikström, Skellefteå (som avled 1935), Helga Eriksson, Klutmark samt Andreas Nilsson, Norrlångträsk.

Nynazism i Skellefteå

Jag har blivit uppmärksam på att det i Skellefteå under modern tid, det vill säga i slutet av 1990-talet utgives Skinzine norr, ett så kallat fanzine. I ledaren till ett exemplar i min ägo konstateras ”att sen sist har en ansenlig mängd pro-vita skivor släppts”. Något senare i

ledaren: ”Detta tycker vi ger en klar bild av hur vi åter vinner terräng i vårt ockuperade rike samt hur det globala samarbetet utvecklats”. Bitterheten märks: ”De självtutnämnda ”faktaförmedlarna” och åsiktspoliserna i massmedia ägnar sig i vanlig ordning åt att sprida sina lögnar och att förtala rasnationella stridsmän oavsett om de arbetar för NA, Nordland, Riksfronten eller rör sig om enskilda individer. Vilket förvisso bara påvisar deras desperation./---/ Ett faktum som vi finner ganska märkligt är i dessa tider när oprovocerat våld över svämmar våra gator samt narkotika och andra styggelser flödar och river upp djupa sår i den svenska folkstammen och söndrar dess tappra försök att resa sig samtidigt som grövre brott begås på betydligt högre ort i de ”fina” kretsarna, ändå dras svängremmen åt och polisiära resurser minskas./--/ Spelningar, manifestationer o dy samt trakasserier och förföljelser mot rörelsen i övrigt. Det hela rör sig om en prioriteringsfråga, ska verkligen SÄPO anlitas till att kartlägga nationalisternas vardag istället för att åstadkomma resultat och få bukt med denn sanna vedervärdiga kriminaliteten som svärta och tynger Moder Svea och hennes edsvurna?”

Skinzine norr innehåller mestadeles skivnytt men också vad som rekommenderas. Danne, Skellefteå delger sin topplista:

- Hate your face – No remorse
- I hate commie scum – Fortress
- Ett enat folk – Vit agg
- Död åt zog – Vit agg
- Green fields... – Skrewdriver
- Håll fanan högt – Dirlwanger
- Vit makt – Div s
- På väg mot seger – Nibelungen
- Deutschland – Berserkr
- We play for you – No remorse.

Skinzine norr räknades som ”Nordsveriges röst”, åtminstone bland sina egna.

OKÄND FOTOGRAF/WÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOBANK

Åmsele lokala samorganisation vid bildandet 1921. Åmsele LS lades senare ner men reorganiserades 1942.

Kärvt före i början

PER RUNESSON

Historien om syndikalismen i Västerbotten kan förefalla rena Vilda Västern. Det handlar om oförsonliga motsättningar, "hotfulla" demonstrationer, polisuppstånd, häktningar och rättegångar. Frågan är om det någonsin i Sverige fördes en sådan våldsamt facklig-politisk kamp som i Västerbotten under mellankrigstiden. Bland annat fick människorna i en liten by leva fem år i stort sett utestängda från arbete. Om meningen var att arbetarna skulle svältas ut, så lyckades man emellertid inte så bra. Endast i en familj var nöden så stor att man tvingades ge sig i väg. Vi ska här tala lite om den syndikalistiska rörelsen i allmänhet och dess människor i länet i synnerhet och ha dem som arbetade i skogen och med flottningen i fokus.

Syndikalism bildades som ett svar på den misslyckade storstrejken 1909. Ett antal medlemmar av Landsorganisationen lämnade denna och bildade 1910 SAC, Sveriges Arbetares Centralorganisation. Förebilden var franska CGT och från franskan tog man ordet för fackförening, syndikat. Syndikalism blev både en åskådning och en facklig kamporganisation. Ett problem var de motsättningar som denna rörelse rymde. Man sökte föreställa sig ett samhälle utan stat. Alla normalt statliga (och kommunala) verksamheter skulle i stället skötas genom de fackliga organisationerna. Någon riksdag behövdes följaktligen inte. Rent praktiskt har denna vision aldrig tillämpats även om vissa inslag kunde förverkligas under det spanska inbördeskriget. Vanligen röstar syndikalister vid de poli-

tiska valen och då mestadels på något av de två arbetarpartierna. Poängen med syndikalismen var dess frihetliga ambitioner. Arbetslivet handlade inte bara om pengar, man ville ha medinflytande också. Och man skulle inte tyngas av en central nationell överhet, som den som präglade den fackliga konkurrenten LO, vars ledning styrde över de skilda fackförbunden, som i sin tur i viss mån styrde över de olika lokala fackföreningarna. Syndikalisterna bildade i stället på varje ort en så kallad LS, en lokal samorganisation. Den omfattade därtill såväl arbetare som tjänstemän, alla var med i samma fackförening. Vill någon som i dag arbetar på NUS ansluta sig till Umeå LS så hamnar han eller hon i en fackförening som rymmer sköterskor, biträden, ekonomipersonal och läkare.

Olidliga kojor

Syndikalisterna ville som sagt ha ”medinflytande”. Är inte detta en fantastisk tanke, en storstildad vision 1910 och långt framöver? Vi kan tänka oss en arbetssökande yngling som kommer till Dorotea 1913 för att söka arbete på Inlandsbanan, som nått just dit detta år. Han bör då i förväg ha tagit reda på vissa ting med hjälp av syndikalisternas så kallade register, ett slags arbetsförmedling som fanns på LS-orter. Där fanns svar på frågan om det över huvud taget fanns jobb, eller om ryktet om arbetstillfällen var falskt. Var jobbet i fråga kanske föremål för blockad av ortens LS? Det innebar i så fall en rekommendation till medlemmarna att inte söka sig dit. Skälet för blockaden kan ha varit för dålig betalning, alltså en ersättning som låg under den som facket, LS hade rekommenderat. Olidliga arbetsförhållanden kan ha varit en annan orsak att undvika en viss arbetsplats. Men, var fanns platsen utan ”olidliga arbetsförhållanden”, särskilt om man ser till inkvarteringen i usla kojor?

Nå, när den unge mannen börjar arbeta och ska få sin första lön – som bolagets företrädare ensamt bestämde storleken på – så finner han att arbetslagets bas lagt beslag på två procent av denna lön! Både för honom och de andra, kanske trettiofem mannarna. Det där var ett otyg som man genast ville bekämpa och som givetvis försvann med mera ordnade förhållanden. Ett annat klagomål gällde de nämnda usla kojorna. Om detta skriver Adolpius i *Syndikalisterna* 1915:

Fattiglandsbanan kan man med skäl kalla Inlandsbanan. Det finns säkert inte många arbetare som kunnat få ihop till ett nödortfikt upphälle. Nästan alla ha

måst skuldsätta sig hos handlanden eller bönder. Nu då sommaren kommer skola dessa skulder betalas. Och det finns arbetare som under mars månad inte tjänade mer än sjutton öre i timmen, de bästa kom upp i fyrtio öre och då ska man betänka att levnadsomkostnaderna gått upp till mellan två och tre kronor per dag. Många arbetare har rest från skulderna då de ej kunnat betala dem.

Ja, krigsåren hade medfört väldiga prisstegringar och arbetarnas missnöje var lättförklarligt. I kampen för bättre villkor måste det så kallade registret kommenteras. I detta fanns också uppgifter om priser på de olika arbetsmomenten över hela landet. Det var viktigt att kunna påpeka för arbetsgivaren att det eller det momentet betalades bättre på en annan ort, särskilt nu när SJ skulle börja bygga Ostkustbanan. Om man fått x kronor för att schakta ett ton grus i Hoting så ska man inte ta emot mindre betalt i Härnösand, för att ta ett exempel. Registret förde statistik och var en hjärtesak, med dess hjälp skulle man kunna få ”kontroll över arbetsplatsen, en livsbetingelse för vår organisation” – och också en detalj som skilde LS från LO-föreningarna. Den stora drömmen var förstås socialistiskt färgad: arbetarnas övertagande av produktionsmedlen, eller förvaltandet av dessa, gestaltat i romanens form av Folke Fridell i *Död mans hand* från 1946, berättelsen om textilarbetaren Rivar-Bohm – citat: ”man måste vara med och bestämma”.

Facklig konkurrens

Om nu vår unge rallare skulle söka orientera sig bland de olika grupperna och intressena så skulle han finna följande och då talar vi om

både järnvägsbyggande och skogsarbete: Vi har då först hans egen LS, sedan en konkurrerande fackförening inom LO. Där får man komma ihåg att när det gällde skogen och flottningen så kunde man bli utan arbete om man tillhörde fel förening, ur bolagets synpunkt, så det var inte bara lönekamp saken gällde. En tredje komponent fanns företräd i Norrbotten, nämligen SKP, Sveriges kommunistiska parti, även kallade sillénarna efter sin Moskvatrogne partiledare Knut Sillén. Dess medlemmar sökte "fånga in syndikalisterna" men de var trögflör-

tade. De sa sig visserligen vara revolutionärer och använde emellanåt ordet "kamrat", men samtidigt var de motståndare till alla "centralistiska strävanden och organisationer".

Arbetarnas motståndare eller motpart vid förhandlingar var staten om det rörde sig om rallare och järnvägsbyggande. Gällde det skogs- och flottningsarbete så var det skogsbolagen och deras organisation, Flottningsföreningen som var motpart. För arbetarna i skogen kunde därtill den man med häst som lejt folk; huggare, tummare, brosslare och allt vad de hette,

ELOF OLOFSSON/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOARKIV

Flottning i 1920-talets Västerbotten. Bilden kommer från trakterna kring Bygdsiljum.

och som ansvarade för avverkningen, framstå som en motpart. Det fanns med andra ord skilda lojaliteter och band, kors och tvärs. Här har ännu inte nämnts de oorganiserade, som stundtals kunde vara rätt så många. En del av dessa var medlemmar i en märklig förening bestående av vid konflikter "arbetsvilliga", Arbetets Frihet. Den gjorde sig påmind även i Ådalen 1931. Den kan lämnas därhän, dess betydelse var försumbar. Men varför var somliga inte med i "facket"? Många var skygga inför nymodigheter och det där med "socialism" luktade inte alls bra. Ville inte socialisterna ta ifrån bonden hans torva en gång i framtiden? Och för de religiöst troende utgjorde i varje fall syndikalister och kommunister ett hot med sin, förmenta, gudlöshet! Lägg därtill de väldiga avståenden mellan de olika arbetsplatserna, som dessutom var små, så förstår man att länets inland var ett svårbearbetat pastorat för såväl LO-folk som syndikalister.

Här kan vi gott säga något om den i dag så omskrivna "identiteten". Vad var en skogsarbetare eller flottare för något? Hur uppfattade han sig själv? Var han arbetare? Nej, han hade som regel ett litet jordbruk, några kor och lite mark. Han önskade i första hand bättre betalt för mjölken, hans instinkt var ägandet, inte lönearbete och lönekamp. Han stod knappast nära arbetarpartierna, snarare var det då de frisinnade, från 1934 Folkpartiet, som var det jordägande småfolkets och arrendatorernas politiska hemvist. Och detta gjorde kanske vår skogs- och flottningsarbetare allt mindre kampbenägen tillsammans med socialister.

Vad gäller syndikalisternas förmenta gudlöshet så finns det en rörande liten notis i *Syndikalist* 4 december 1914. Rubriken löd "Huru böra vi syndikalister fira jul"? Frågan hade varit

upp på ett LS-möte i Dorotea och föranlett en stunds diskussion. Man hade enats i tanken att man även vid högtiderna skulle verka för organisationen, alltså LS. Och alltid, helg som söcken, "lägga kraften i den ekonomiska kampen". Man häpnar över fortsättningen. Där föreslås nämligen att LS-möte skulle avhållas klockan 6 fm på juldagen. Inga psalmer där inte! Det beslöts också att man skulle ordna med en fest i anslutning till nämnda möte där man skulle diskutera "föreliggande ekonomiska spørsmål". Det skulle locka fler till mötet tänkte man sig. Medlemmarna skulle till denna fest få ta med sig sina anhöriga. Tidningens redaktion skriver under på det kloka beslutet och vill att medlemmarna under julen inte ska fira med kortspel och sprit utan låta julen bli "en ljuspunkt i vårt mödosamma propagandaarbete och vår hårda kamp för brödbiten och ljuset". Ja, det är vackert och det väcker eftervärldens respekt men vi får inte glömma att det är rörelsens kärna, dess elit som artikulerar sådana synpunkter och visar denna energiska glöd. De många medlemmarna var säkerligen inte särskilt ideologiskt medvetna eller kamplystna, därav den stora överströmningen till LO senare.

LO-folket uppgick med tiden till bortåt två miljoner medlemmar, medan SAC aldrig blev fler än 37 000. Saken berörs förresten i en minnesskrift 1934. Då fanns det 690 LS i landet och 36 111 medlemmar men man skulle ha varit en kvarts miljon om inte så många gått över till LO. LS:s berömvärda gärning var att man först hade organiserat de oorganiserade för att sedan förlora dessa till LO. Lite bittert skriver man att dessa som "ej varit förankrade i den syndikalistiska idén, ha sedan blivit ett lätt byte för de reformistiska organisationernas påtryckningar". Man kan erinra sig författaren Birger

Normans omdöme om Ådalens arbetare inom sågverk och massa: "de var syndikalister hela bunten". Han menar det naturligtvis inte bokstavligen utan syftade på det förhållandet att de alla var svåra individualister eller med en syndikalistisk formulering "frihetliga socialister".

Läget låst

I ingressen förekom uttrycket "rena Vilda Västern". Ja, långt ifrån var det inte i orterna Ekträsk, Sävsjö och Lossmen under åren 1925–31. Historien börjar med en annons i *Västerbottens Folkblad (VF)* Luciadagen 1924 och rubriken är ett utrop: Blockad! I annonsen meddelas att eftersom:

alla platsbor i Ekträsk, Sävesjö och Lossmen avstängts från arbete med vinterns avverkningar /.../ därför att de organiserat sig, förklarar dessa bolags avverkningar i blockad till dess uppgörelse träffats med undertecknade organisationer. OBS! Här gäller inte striden några hutlösa löneanspråk utan arbetarnas solklara rätt att organisera sig, vilket är t o m enligt borgerlig lag tillåtet".

Och längre ned: "bli ej förrädare mot dina bröder! Eniga vi stå, men söndrade vi falla!" Det här skulle bli en märklig kraftmätning, men enigheten skulle bestå under denna vårt lands längsta lockout. Konflikten var enkel att förstå. Alla syndikalister i området hade i brev från bolagen Holmsund, Sandviks Ångsåg och Mo & Domsjö meddelats att om de inte lämnade sin organisation skulle de bli utan arbete, inte ett träd skulle de få falla. De berörda orternas LS hade redan förklarat avverkningarna i blockad. Låsningen var med andra ord "dead-lock". Nu hade Sand-

vik anställt "strejkbrytare", "svartfötter" kallade och därmed var striden i full gång. Frågan är om ordet "strejkbrytare" är korrekt, det rörde sig inte om en strejk utan om blockad. Jag har valt "blockadbrytare". Syndikalisterna sökte nu hindra dessa, alltså den inhyrda arbetskraften, att arbeta, en åtgärd som måste ha förefallit bolagsledningarna helt rättsvidrig och inte bara dem utan även en del av allmänheten. Att inte tillåta människor att arbeta, måste 1925 ha varit något oerhört i mångas ögon! Och därtill i trakter där det verkligen inte rädde överskott på arbetstillfällen. För syndikalisterna gällde å andra sidan tanken att detta var den "sista striden", förlorade man den, då var organisationen, LS, kaputt och endast svälten återstod. Allmänt betecknade man svartlistningen av syndikalisterna som ett försök att krossa LS och rent fysiskt svälta ut medlemmarna och deras familjer.

Vi förflyttar oss till den 11 januari 1925. I Kalvträsk i mellersta Västerbotten hålls ett möte med ett hundratal syndikalister. Beslutet som fattades löd kort och gott: "Sävarådalen ska rensas från svartfötter!" Dessa hade inhysts i ett såghus och dit begav sig några hundra man, förutom lossmenbor folk från Sikå-Granträsk, Stavträsk och Åsträsk samt ett antal rallare som arbetade med banan Hällnäs-Storuman. Nu skulle man leta reda på de arbetare som bolaget städslat och snart fann man sju personer som just höll på att äta. Några stekte fläsk. En lossmenbo gick fram till männen och talade om nödvändigheten av sammanhållning, att man höll ihop. Lossmenbon, som hette Segerkvist, frågade en av de ätande om han förstod att det var hans fläsk han åt av. Den repliken blev ett huvudnummer när man några månader senare möttes vid tinget i Vindelns.

Segerkvist ansågs nämligen ha beskyllt blockadbrytarna för stöld av (hans) fläsk.

Vad som nu följde var att blockadbrytarna for sin väg med matsäck och arbetsredskap. Och att med fyratåget anlände tio konstaplar som klev ned på perrongen i Ekträsk. Med dessa följde en disponent Hemmendorff från Vindeln. På platsen fanns då ett femtiotal syndikalister. De förbjöds att lämna platsen. Faktor Hansson pekade sedan ut sådana som han ansåg var orosstiftare och uppviglare, fyra man greps och fördes genom byn av polismännen med nämnda syndikalister som eftertrupp. Dessa sjöng "Internationalen". De fyra dömdes till böter, vilka de satt av på kronohäktet i Umeå, eftersom pengar saknades. Det var genomgående så att vid dessa fackliga konflikter bötesbeloppen på vanligen hundra kronor omvandlades till en kortare fängelsevistelse. Åtalspunkten var ofta "hot mot arbetsvilliga". Det säger sig självt att bevisningen måste ha varit osäker, inga vederhäftiga vittnen och därtill ord som stod mot ord. Ett annat skäl för åtal gällde vistelse inom fridlyst område. Polisen lät nämligen inhägna området kring en avverkning för att skydda blockadbrytarna, "de arbetsvilliga", från syndikalisternas agitation, hån och befarat våld.

Pressen

Tidningarna kommenterade mestadels nyanserat. Socialdemokratiska *VF* talade om:

förakt för fackliga organisationer... är hart när otroligt. Att det gäller en syndikalistisk organisation kan inte förmå oss att hålla tyst med påståendet att bolaget genom förvaltare Hellström är direkt orsak till vad som inträffat.

Man syftar på förvaltarens åtgärd att vägra arbetslösa syndikalister arbete om de inte lämnade sin organisation. Högertidningen *Skellefteå-bladet* kallar arbetarna för ligister, "som jaga i flock och stryka omkring i skogarna" (!). Frisinnade *Norra Västerbotten* konstaterar att arbetstillfällena varit få och därför mycket mer lockande. Syndikalisterna har därför svårt att vinna respekt för sina blockadförklaringar. Å andra sidan har det harmerat dem som inte är syndikalister att se hur importen av arbetsfolk från andra socknar år efter år upprepas och tycks bli ett bestående hinder för ortsbefolkningen att utnyttja hemtraktens arbetsmöjligheter. Ja, det kan man ju instämma i, alltså påpekandet att de lidande i denna konflikt inte bara var de aktiva, syndikalisterna, utan även de andra. Tidningen tycker också att det är bedrövt att folk som vill arbeta inte ska få göra det.

Skarpa formuleringar kommer från Elof Lindbergs penna, redaktör för *VF*. Han menar att man må ogilla ekträsk- och lossmenbornas sätt att föra sin kamp, men det är kanske inte underligt att metoderna blir desperata, när skogsförvaltare ställer en hel befolkning utan inkomster; "sedan bolaget först berövat samma befolkning deras skogar och hemman, i vissa fall med användandet av list och knep". Samma tongångar hördes senare från *Norran* och redaktören Anton Wikström. Först har skogsbolagen förvärvat skog till orimligt underpris, sedan säger de "ni får icke tillhöra den eller den organisationen, ty då svälter jag ut er."

Alltså, under fem år avverkade bolagen ingen skog inom föreningens, LS, område. De hundra lossmenborna fick det besvärligt, men endast en familj tvingades iväg från byn. Familjen hade satt sig i skuld hos handelsmannen, vil-

ken då tog över gården, inte ovanligt i gångna tider. Nöden svetsade samman människorna, men också syndikalismens idé om inbördes hjälp. Slaktade någon en gris bjöds grannarna in och fick med sig en bit hem. Sköt någon en älg, på bolagets eller kronans mark, olagligt givetvis, så delade man på bytet och försäkrade sig om tystnad. Först in på trettioalet fick några lossmenbor lov att jaga på bolagets mark och då i sällskap med en faktor. Från början var staten, kronan, på bolagens sida, men efterhand började man ge med sig. Lossmenborna fick dels bryta stubbar, dels köpa skog billigt för leverans till sågarna och det gav en del pengar. Inga arbetare i konflikt fick, vid den här tiden, arbetslöshetsunderstöd. Och från SAC, syndikalisterna centralt, kom först efter några år ett bidrag, det var på en krona per dag och medlem. Det fördelades så att de med större familj fick mer.

År 1930 anländer blockadbrytare som dels hugger, dels flottar. Eftersom bolaget äger ett arrendehus i byn kan man tvinga arrendatorn att flytta in med sin familj i köket, varvid de arbetsvilliga får resten av byggnaden. Man kan ana lossmenbornas förtvivlan, ska eländet aldrig ta slut? Det gällde nu "seger eller avflyttning". Nå, 1931 lyckas LS och bolaget komma överens och sex och ett halvt års kamp är över. Vårt lands längsta lockout. Slutet var rena nervkriget. Det skilde futtiga två hundra kronor. Två av syndikalisterna som förhandlade ansåg att man borde acceptera, men de andra två sa nej. "vi menade att det gäller inte bara pengarna, utan nu måste bolaget få ge sig" och "prestigen var värd mer än två hundra kronor". Vilka människor, vilken styrka eller tjurskallighet! Till segers sötma hör också det faktum att under de följande åren kom det arbetare, som tillhört

blockadbrytarna, till Lossmen och gör avbön, ibland till och med under tårar. Man tar i hand och vill på båda sidor att allt ska vara glömt.

Ny konflikt och genombrott

Nyligen väckte det väldigt uppseende när en salladsbar i Göteborg vägrade tillämpa branschavtal med sina anställda. Vad ska man då säga om en situation där cirka ett tusen man går utan arbete, de flesta familjeförsörjare, därför att motparten i konflikten vägrat erkänna den fackliga organisationen som förhandlingspart? Ja, i det här fallet var det dessutom två, LS och Skogs- och flottningsarbetareförbundet i LO. Nu handlade det inte om 1890-talet utan om Västerbottens inland år 1933. Vi kan erinra oss att landets arbetsgivareförening bildades redan 1902 just för att reglera förhållandena på arbetsmarknaden. Det har påpekats att de skogsbolag som i inlandet, alltså vid den här konflikten, inte ville förhandla med arbetarna, gjorde så vid sina sågverk och fabriker vid kusten. Där satte man sig ned och resonerade. Skogsbolagens uttalade motstånd och skogsarbetarnas egen försiktiga inställning fördröjde länge den fackliga organiseringen i Västerbottens inland, skriver Gotthard Öberg i sin bok *Genombrottet – flottningskonflikten vid Övre Ume-älvdal 1933–1934* (1990).

Det rådde lågkonjunktur i början av trettioalet, ont om jobb och dåligt betalt. Bolagen bestämde i stort sett själva betalningen för arbetet. De gjorde upp med enskilda körare, som konkurrerade med andra om det så kallade "ackordet". Den som accepterade lägsta pris fick uppdraget, om, vill säga, bolaget ansåg vederbörande vara "lämplig", alltså inte syndikalist. Det där var något man ville ha bort och ersatt

Några flottningsarbetare söker lossa på en bröt som bildats i Karlskronaforsen i Umeälven strax söder om Stensele.

med timpenning. Det talades om ersättningar på ned till tre kronor per dag för oorganiserade skogshuggare och en femma för köraren, mannen med hästen. Talet om svältlöner var liksom inte gripet ur luften!

Annonsvägran i VF

Så blev det då konflikt 1933. All bäckflottning förklarades i blockad av de båda fackliga organisationerna. I februari sattes affischerna upp, "Blockad! Kamrat! Bliv ej blockadbrytare!" Föreningarna tog namnen på blockadbrytarna och ville få dem publicerade i pressen, men det gick tidningarna inte med på. VF fick beställning på en annons om blockad av avverkningen vid Båvertjärn, men sa nej. Man sa sig inte vilja riskera åtal och böter. Det låter räddhågat, eftersom blockadåtgärderna inte var olagliga. Att rekommendera någon att inte ta ett visst jobb, kan inte vara emot lagen. Den 17 maj låter Länsstyrelsen efterhand fridlysa de olika vattendragen

och tillhandahålla poliser för att skydda blockadbrytarna. Det blir förbjudet att beträda vissa inhägnade stränder. Byborna kunde tvingas ta omvägar för att komma till affären eller till närmsta granne. Bevakningen var nödvändig, om någon lösgjorde en bom och öppnade en dammlucka, kunde en massa timmer bara ge sig av. Incidenter förekom och klagomål förekom där det talades om "sabotage". Ynglingar gömde båtshakar och hade allehanda hyss för sig för att hindra och trakassera. VK och VF skriver upprört om skadegörelse och nidingsdåd, fast den senare tidningen dementerar en del skrivelser som överdrivna.

Åtal följde. Under det första året hade 51 personer åtalats, varav åtta frikändes. Bland de åtalade fanns sju kvinnor men de slapp böter. Dessa var annars rätt kännbara, hundra kronor för "beträdande av fridlyst område". I några fall ansågs vederbörande ha hotat blockadbrytare vilket följande citat ur VF 15 juni 1933 belyser:

En jordbrukare från norra sidan som gick in till byn för att låna en gödselspridare, erhöll stämning därför att han gick ett par steg från vägen. Sorgligast av allt är att skomakarn i byn blivit fridlyst. En gubbe som skulle dit och ha en sliten sko lagad, mötte landsfiskalen vid grinden med resultat att han blev tillbakavisad samt fick en stämning i present.

Den 4 maj var striden över. Poängen för arbetsparten var att man accepterats som en förhandlingspartner, någon att tas på allvar. Därtill fick man igenom kravet på timlön, 80 öre/tim. Något kollektivavtal slöts inte. I stället skulle man tillämpa ett riksavtal från 1927 med

Skogs- och flottningsarbetareförbundet, vilket varit vilande ett tag. Ja, det blev verkligen ett genombrott – för föreningstanken i inlandet. Men syndikalisterna blev med tiden allt färre, även om de fanns och verkade på olika arbetsplatser, främst inom vattenkraften, i gruvorna och vid SJ.

En av de ledande syndikalisterna i vårt län var Gotthard Öberg, se foto bild på sidan 48. Jag bad hans son Torbjörn om några ord om fadern.

– Det fanns många orsaker till att pappa sökte sig till den syndikalistiska rörelsen. Gunnarn, byn han växte upp i, var lappmarkens största jordbruksby och där fanns också storbönder som Gotthard redan i sina barnår kunde se hur de utnyttjade fattiga människor som billig arbetskraft. Men han såg även hur de mäktiga skogsbolagen hade en rovdrift på människor som senare kom att bli tydlig i den stora flottningskonflikten 1933. Gotthard var uppväxt i en miljö där människor var rättframma och där många runt om kämpade för ett värdigt liv. Gotthard var även aktiv inom Godtemplarrörelsen och Kooperationen. I hela sitt liv ville han stå upp mot orättvisorna och kanske skulle en dag en bildad arbetarklass, som förädlade samhället, vara ett faktum. Ända till sina sista dagar på Hagaborgs äldreboende trodde han på en värld utan krig och utan orättvisor. En värld med kännande och solidariska människor, säger Torbjörn.

I dag

I dag är LS-folket en glesnande skara. År 1995 lämnade några av länets LS huvudorganisationen SAC. Umeå är nu länets enda inom SAC och har organiserade medlemmar vid Norrlands

universitetssjukhus. Det finns vidare LS i Lycksele, Risliden, Stensele och Vilhelmina. Dessa är anslutna till riksorganisationen "Fria Facket".

Den syndikalistiska rörelsen i Sverige fick nog sin största betydelse inom kulturkampen (mot högerreaktion och rättsröta). Man vinnlade sig tidigt om en energisk opinionsbildning och drev från Kiruna dagstidningen *Norrlandsfolket* 1925–57. I dag är det namnet på en blogg som ger ett frihetligt socialistiskt intryck. En annan sådan heter Yelah, mera präglad av den aktivistbetonade ungdomsrörelsen, SUF. Från 1922 lästes över hela landet den mycket respekterade dagstidningen *Arbetaren*, veckotidning från 1957. Först 1953 skaffade man sig en sportsida. Den sköttes förresten under några år av författaren Kurt Salomonson, en av hans olika uppgifter på tidningen. Till tidningens skribenter utanför redaktionen hörde Vilhelm Moberg, Moa Martinsson, Elise Ottesen-Jensen, Stig Dagerman och Tage Danielsson. Det säger en hel del.

Källor

Bergkvist, K.: *Sveriges arbetares centralorganisation – minnesskrift med anledning av tjugofemårsjubileet 1910–1935* (1935).

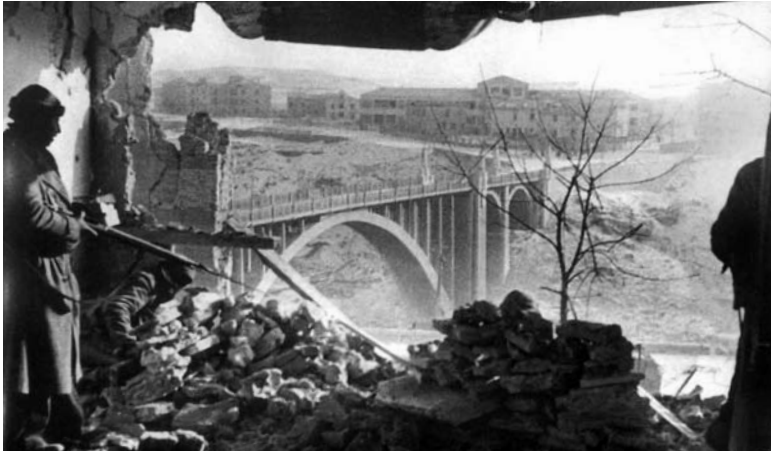
Salomonsson, H.: *Sveriges längsta lockout – Ekträsk och Lossmenkonflikten 1925–1931* (1987).

Öberg, G.: *Genombrottet – flottningskonflikten vid Övre Ume-älvdal 1933–1934* (1990).

Utskrift av intervju med syndikalisten G.A. Kronheffer av Bertil Dahlberg 1979. Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

Utskrift av intervju med Knut Norberg, Lossmen, Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Umeå.

Intervjuer med Kent Forsgren, Mats Rosin och Kurt Salomonson, Umeå.

"Nationalisterna."

Francó: — Finns det någon som kan
tala spanska här?
(Time and Time, London.)

Från Västerbotten till Spanien

JONAS SJÖSTEDT

Den 17 juli 1936 inledde spanska generaler ett uppror mot landets demokratiskt valda vänsterregering. Kuppförsöket mötte omfattande motstånd. Ett blodigt inbördeskrig bröt ut som kom att vara i tre år. På ena sidan stod den fascistiska militären under ledning av general Franco som hade ett massivt militärt stöd av det nazistiska Tyskland och Mussolinis Italien. På den andra sidan stod den spanska vänstern och landets lagliga regering. Den spanska republikens sak väckte starka känslor och fick stöd av arbetarrörelsen i hela världen. Även i Västerbotten organiserades solidaritetsarbete med Spanienkommittéer och insamlingar. Av de omkring 40 000 frivilliga som strömmade till republikens försvar kom omkring 540 från Sverige. Av dem var minst elva från Västerbotten.

Flertalet spanska militärer ställde sig på den upproriska Francosidan. I inledningen av kriget hade upprorsmakarna stora framgångar. Republikens försvar var till en början improviserat med förband som sattes upp av fackföreningar och politiska organisationer. Redan i oktober var fascisterna nära att inta Madrid, men deras anfall slogs tillbaka. Frivilliga från andra länder spelade en viktig roll i försvaret i Madrid. Detta väckte stor internationell uppmärksamhet och allt fler frivilliga strömmade till republikens försvar.

Medan slaget om Madrid pågick i november 1936 arbetade Ragnar Hörnqvist från Storuman i skogen utanför Jokkmokk.

Vi var på timmerhuggning i en by som heter Randijaur. Där var vi tre grabbar,

bland dem Storsigge Sandkvist från Vilhelmina och en pojke från Vittangi, Veinö Heikki. Det blev tal om Spanien på kvällarna. Jag sa till pojkarna: – Vet ni vad jag vill att vi ska göra? Jag vill att vi ska fara ner till Spanien alla tre och hjälpa dem att slåss mot Franconazisterna därnere.

Det blev inte bestämt den kvällen men på dagen därpå då vi satt på rast uppe i skogen vid en eld och åt en smörgås. Då säger Sandkvist att han vill fara, och det sa Tornedalingen också. Det blev sagt och gjort.

Den 20 november reste skogsarbetaren Hörnqvist, som tidigare hade deltagit i bygget av In-

Mussolini till Hitler: »Den där gränskontrollen var allt en lysande idé!»

landsbanan, till Spanien tillsammans med Sigfrid Sandkvist från Vilhelmina. De skulle komma tillbaka till Västerbotten mer än två år senare, tre dagar före jul 1938, efter att ha deltagit i flera av inbördeskrigets blodigaste strider.

Många andra hann bara vara med en dag, men jag klarade mig, men jag var tilltygad när jag kom hem. Det var genom hatet, orättfärdigheten mot folket som levde där som jag ville åka trots det. Jag hade läst oerhört mycket om Spanien.

De flesta av de svenska frivilliga var kommunister eller sympatisörer till SKP (Sveriges Kommunistiska Parti). Men bland de frivilliga fanns också partilösa, socialdemokrater, syndikalister

och medlemmar i Socialistiska Partiet. Det var SKP som i praktiken organiserade de flesta svenska frivilligas resor.

Vi fick hjälp av Flamman (dagstidning utgiven av SKP) i Luleå, de ordnade biljett till Stockholm. På centralen fick vi biljett till Göteborg. Vi fick kontraorder i Hallsberg att åka över Oslo, för fem grabbar som skulle resa ner hade blivit häktade i Göteborg. Vi for till Oslo där vi köpte båtbiljetter till Antwerpen. Vi reste med tåg till Paris där det blev läkarundersökning. Vi var 6–700 man där i en samfäll spislokal när det blev razzia av polisen, försök ta er ut och dela på er ropade de, och det gjorde vi. Samma kväll vid tiotiden åkte vi tåget ner till gränsen, till Perpignan. Där låg vi i ett gammalt slott. På morgonen samlades vi i skogen vid en gränslod. Spanjorerna visste att vi skulle komma. Tre gamla smugglare hämtade oss och vi kröp på magen över järnvägsbron till Spanien. Vi gick längs gamla smugglarvägar, gick i en kedja, jag var glad att jag hade ulstern kvar, det var vinter. Tre fransmän störtade ner. Efter ett tag försvann två till. Man skulle titta bara rakt fram, inte titta ner. Vi kom till Figueras, där var en fästning, där fick vi vila. Sedan bar det iväg till Albacete i Sydspanien. Där bombades vi av italienskt bombflyg som kom från Mallorca.

Sveket mot republiken

Ragnar Hörnvists resväg var typisk för många av de svenska frivilliga. Det var förbjudet att

Förbud mot frivilliga till Spanien

Proposition förelägges riksdagen i dag.

Efter gemensam beredning med utrikes-, finans- och handelsministrarna har justitieministern framlagt förslag till "lag angående åtgärder för att förhindra frivilligas deltagande i inbördeskriget i Spanien m.m." Förslaget, som omedelbart underställts lagrådet för granskning, har utarbetats i anslutning till vad inom noninterventionskommittén förordats.

Den nya lagen, som skall träda i kraft den dag konungen förordnar och som skall äga giltighet till den 28 februari 1938 eller tidigare dag konungen förordnar, inrymmer nio paragrafer.

Enligt vad TT inhämtat, väntas proposition i ämnet komma att föreläggas riksdagen vid extra plenum, som är utlyst till kl 4 em. om måndag. (TT)

Västerbottens Folkblad måndag 22 februari 1937

resa som frivillig till Spanien. De som reste hotades, efter beslut i riksdagen, med sex månaders fängelse och i svenska pass stod att dessa inte var giltiga för resa till Spanien. Bakgrunden var en internationell överenskommelse om nonintervention. Enligt den skulle inga utländska regeringar stödja någon sida i kriget. I praktiken fungerade noninterventionspakten som en bojkott av den spanska republiken som inte fick köpa vapen till sitt försvar. Sovjetunionen och Mexiko var de enda länder som öppet gav stöd till den republikanska sidan, men det blev allt svårare för den utländska hjälpen att nå fram ju längre kriget led. Sovjetiska fartyg sänktes av italienska och tyska fartyg eller flygplan

HANS-OLOV LUNDKVIST/WB.W. FOTOKRIV

Spanienveteranen Ragnar Hörnvist i oktober 1975.

utanför Spaniens kust. Under hela inbördeskriget gav Tyskland och Italien ett massivt stöd med vapen och militära förband till den fascistiska sidan. Även amerikanska storföretag stöttade upprorsmakarna med bland annat lastbilar och drivmedel. Många av de frivilliga, som Ragnar Hörnvist, var bittra över vad de upplevde som ett svek mot republiken.

Jag hade aldrig trott att de västliga demokratierna skulle vara så genomruttna som de var. Fransmännen och briterna hjälpte ju dem. Flygplan som hade köpts in efter insamlingar för Spanien behöll Frankrike själva. Hitler var där med mycket folk och italienarna med fem à sex divisioner. Samma dag vi for till Spanien anlände tre nya italienska divisioner. De gjorde tvärtom mot vad de sa. Det var ett svek i högsta grad med noninterventionspakten. De spärrade all införsel till folket som kämpade mot fascismen. Vi fick ingenting medan det hela tiden matades på med grejor till andra sidan.

När Ragnar Hörnvist reste till Spanien var andra svenska frivilliga redan i strid i försvaret av Madrid. De flesta svenskarna sammanfördes med andra skandinaver i Thälmannbataljonen (uppkallad efter den tyska kommunistledaren Ernst Thälmann som satt fängslad i Tyskland och senare avrättades av nazisterna). Samlandet av svenskarna i en enhet var en del av uppbyggandet av de internationella brigaderna med frivilliga från 53 länder som sökte sig till republikens försvar. Det svenska förbandet fick sitt elddop i slagen vid Jarama i februari 1937 och vid Guadalajara i mars samma år. Många svenskar stupade i hårda strider när de fascistis-

ka försöken att ringa in Madrid framgångsrikt slogs tillbaka. Svenskarna ställdes mot kolonialtrupper från spanska Marocko och italienska elitsoldater och de bombades av tyska flygplan. Det var långtifrån alltid som de mötte spanska soldater på andra sidan slagfältet.

Så småningom samlades svenskarna i ett särskilt kompani, Brantingkompaniet. Det var uppkallat efter Spanienkommittéernas ordförande, den socialdemokratiska riksdagsmannen Georg Branting. I Brantingkompaniet hamnade även Ragnar Hörnvist efter en och en halv veckas militär träning i Albacete. På resan hade han upprörts över hur civilbefolkningen drabbades av kriget.

Vi kom till Reus. Det stod så mycket fruntimmer på perrongen, de frös så vansinnigt, de hade bara långa svarta klänningar. En av dem hade ett barn på varje arm, hon frös så att hon skakade. Så jag tog av mig ulstern och bredde om henne. Alla andra grabbar som hade något ytterplagg gjorde likadant. Det var hemskt att se.

OKÄND FOTOGRAF

Insamlingar i Sverige och Norge bekostade ett gemensamt fältsjukhus i Alcoy.

Svenskt solidaritetsarbete

I Sverige, liksom i många andra länder, organiserades en kraftfull solidaritetsrörelse med den spanska republiken. Som mest verkade 431 Spanienkommittéer, bildade som en del av "Svenska hjälpkommittén för Spanien (SHFS)". Ett mycket omfattande arbete med insamling av pengar, kläder och annan hjälp skedde. Bland annat byggdes ett svenskt-norskt fältsjukhus upp i Alcoy. Det fungerade väl innan det fick stängas efter att ha bombats upprepade gånger av italienskt flyg. Möten med information, fö-

reläsningar och dörrknackningar skedde över hela landet. Flera av den tidens mest kända författare och konstnärer, som Hjalmar Söderberg, Gunnar Ekelöf, Nils Ferlin, Moa Martinsson, Eyvind Johnson, Ivar Lo-Johansson och Agnes von Krusenstierna var aktiva i solidaritetsarbetet och tog tydligt ställning för republikens sak.

I Västerbotten bildades tio Spanienkommittéer. De flesta var verksamma i norra länsdelen. Syndikalisterna hade sin egen insamlingsorganisation och flera andra fackföreningar bedrev egna insamlingar. Jämfört med andra län med liknande struktur var antalet lokala kommittéer i Västerbotten begränsat. Även om det fanns enskilda liberaler som stödde den spanska republiken så utgjordes Spanienrörelsens ryggrad av den svenska arbetarrörelsen med dess organisationer och partier. I Spanienrörelsen samarbetade socialdemokrater, kommunister och andra. Bara några år tidigare hade kommunisternas linje varit sekteristisk med hårda angrepp på socialdemokratin. Nu ansträngde de sig istället för att skapa ett fungerande enhetsarbete. Detta var en del av en omprövning av strategin i den internationella kommunistiska rörelse som SKP var en del av. I Västerbotten var arbetarrörelsen på 30-talet relativt sett svagare än på många andra håll i norra Sverige. Även antalet frivilliga från Västerbotten som stred i Spanien, elva kända av totalt omkring 540 svenskar, är relativt lågt. Det beror sannolikt delvis på att SKP i Västerbotten var svagare organiserat än till exempel i Norrbotten eller Ådalen. Påfallande många frivilliga från länet kom från Holmsund och Skellefteområdet där arbetarrörelsen var mer välorganiserad. De flesta var relativt unga, några bara drygt 20 år gamla.

Bland de frivilliga från Västerbotten hade samtliga typiska arbetaryrken som skogsarbetare, metallarbetare, sjömän och rörmokare. Detta var typiskt för de svenska frivilliga av vilka bara en handfull inte var arbetare. Från en del andra länder, som USA och Storbritannien, var inslaget av intellektuella och kulturpersonligheter påtagligt bland de frivilliga. En tredjedel av de svenska frivilliga stupade, andra kom hem sjuka eller skadade.

Synen på vad som skedde i Spanien var mycket polariserad. Det speglas av hur konflikten beskrevs av länets lokalpress. Socialdemokratiska *Västerbottens Folkblad* tog snabbt ställning för den spanska republiken. Det arbete för solidaritet med republiken som skedde i länet lyftes i tidningen fram på ledarplats. Tidningens ledarsida polemiserade hårt med borgerliga tidningar som försvarade kuppmaakarna. För *VF* var detta en form av kryptofascism. ”I valet mellan en spansk frisinnad regim och en fascistisk, är man nu på väg att anamma fascismen” (*VF* 5 augusti 1936). *VF* lyfte fram att det även ingick liberala borgerliga krafter i den spanska regeringen och i tidningen skildrades också det västerbottniska solidaritetsarbetet för Spanien via annonser, mötesreferat och artiklar. På ledarplats försvarades de svenska arbetarnas rätt att stödja den spanska republiken även om man undvek att kritisera den socialdemokratiska regeringens stöd för noninterventionspolitiken.

Liberala *Västerbottens-Kuriren* försökte inta en mer neutral hållning och tidningen uttalade sitt stöd för noninterventionspakten. Tidningen uttryckte samtidigt sitt avstånd till bägge sidor i konflikten som framställdes som ett val mellan två totalitära ideologier. Först i krigets slutskede tog tidningen tydligt ställning för repu-

Till arbetarna i Boliden med omnejd

Som bekant har svenska hjälpkommittén för Spanien i ett upprop riktat en maning om insamling till ett sjukhus åt spanska folket. Svenska hjälpkommittén har på ort och ställe övertygat sig om det trängande behovet om snar hjälp för åstadkommande av modern sjukvård för spanska folkarmén.

Det spanska folket kämpar med heroiskt hjältemod och entusiasm för att rädda demokratin. Men hjältemod och ofervilja räcka inte alltid i kampen mot en fiende, som är vida överlägset rustad såväl tekniskt som ekonomiskt, utan alla framstegsvänliga och progressiva krafter måste samfällt hjälpas åt att lämna det spanska folket det stöd som är möjligt.

Den spanska folkarmén lider brist på allt, men särskilt kännbar är bristen på modern sjukvårdsutrustning. De sårade förblöda på slagfälten i brist på förbandsartiklar, de måste opereras utan bedövningsmedel, sår sys ihop med vanlig tråd i stället för steriliserad därför avsedd, mediciner och de allra elementäraste instrumenter saknas osv. Vi

minns kamrat Österbergs ord vid sina föredrag då han skildrade hur han sett "hjältarna dö som flugor enbart i brist på de enklaste sjukvårdsartiklarna."

Den spanska staten är ju ekonomiskt blockerad från möjligheten att med pengar inköpa sjukvårdsutrustningar från andra länder, därigenom att valutatan – pesetas – ej mottages som likvid. Här ha andra länders vänner och anhängare till demokratin möjlighet att ingripa och med sina egna länders valutor inköpa förbandsartiklar och sjukvårdsutrustningar och skänka till spanska folket.

Bolidens Spanienkommitté – som är sammansatt av representanter ur samtliga fackliga, politiska och nykterhetsorganisationer i Boliden har på möte den 31 jan. beslutat, att, förutom i de insamlingsaktioner som i övrigt företagits och kan komma att företagas, också föreslå fackföreningarna i Boliden med omnejd att besluta om en uttaxering av två minilöner att inlevereras före den 20 mars, som insats i en ambulans till spanska regeringen.

Varje arbetare, som vill sätta sig in i saken, inser omedelbart vilken fara som förestår om fascismens krafter gå segrande ur striden. Må vi därför samfällt sätta in våra krafter för att skaffa det spanska folket en modern sjukvårdsutrustning. Frågan om uttaxeringen kommer under februari månad upp till behandling på samtliga fackföreningar och vi hoppas, att alla som äro måna om demokratiernas bevarande undan den fascistiska faran också ställa sig solidariska bakom förslaget om uttaxering.

Helt naturligt äro vi också synnerligen tacksamma om någon önskar lämna mer än eventuellt beslutad uttaxering, liksom också för de bidrag som i övrigt lämnas till någon av Spanienkommitténs ledamöter eller direkt till kommitténs kassör Sixten Jonsson, Boliden.

*Boliden den 2 febr. 1937.
För Bolidens Spanienkommitté:
E Mauritz Isaksson. Sixten Jonsson.
Gunnar Jonsson*

Västerbottens Folkblad lördag 6 februari 1937

bliken och Spaniens demokratiskt valda regering.

Konservativa *Umbladet* ställde sig däremot i praktiken på fascisternas sida i konflikten. Den spanska republiken framställdes som demokratisk och kommunistisk. Skulden för konflikten las i tidningen på spanska kommunister och socialister. Tidningen riktade hårda angrepp

mot ordföranden för Spanienhjälpen Georg Branting och mot socialdemokraterna för att de samarbetade med kommunister i stödet för republiken.

Nyheter om inbördeskriget tog stor plats i den västerbottniska dagspressen främst under krigets första åtta månader. De olika synsätten på konflikten speglades i hur de olika sidorna

benämndes i länspressen. I krigets början beskrev de tre tidningarna den spanska regeringen som regeringen, regeringssidan eller regerings-trupperna. Fascistsidan beskrevs som rebeller-na, rebellsidan eller rebelltrupperna. Från juli 1937 förändrades sättet att benämna de två si-dorna. För det mesta kallades regeringssidan för republikanerna medan fascistsidan kallades na-tionalisterna. Under krigets sista skede kallade *Umebladet* och *VK* ibland rebellsidan för Fran-co.

Det fanns betydande skillnader i språkbruk mellan tidningarna. *Umebladet* kallade ibland regeringssidan för de röda medan fascisterna benämndes de vita. Även *VK* kallade någon gång fascisterna för de vita. *VK* använde heller aldrig benämningen fascister om rebellerna. När *Västerbottens Folkblad* använde den be-täckningen var det som ett öknamn och skälls-ord. *Umebladet* däremot verkade inte lägga nå- gon negativ värdering i begreppet fascister när det användes för att beskriva rebellerna.

Kriget blev snabbt även ett propagandakrig. Upprorssidan spred uppgifter om övergrepp mot kyrkor och präster som skedde i republi-ken. Nyheter om fascistiska bombningar av ci- vila i spanska städer som Madrid och Guernica och de massavrättningar av vänsteranhängare som skedde i de delar av Spanien som fascisterna erövrade väckte avsky bland dem som sym- patiserade med republiken. Flera av de frivilliga skrev frontbrev i lokalpress eller partitidningar. Flera norr- och västerbottningar skrev i *Flam- man*. Det första frontbrev som publicerades var från Hjalmar Stridsberg från Skelleftehamn. Han skildrade fascisternas bombning av Alba- cete och uttryckte förhoppningen: "Må jag kun- na bidra till hämnden innan det blir min tur".

Flamman skildrade även Hjalmar Stridsbergs hemkomst i början på 1938. Han reste hem med en grupp svårt sårade skandinaver som togs emot och hyllades av stora folkmassor. Åter i Västerbotten genomförde Stridsberg en föreläsningsturné för solidaritetsrörelsen med Spanien. I *Flamman* skildras exempelvis att "Så fort kamrat Stridsberg visade sig på estraden hälsades han med stormande applåder och bra- vorop" av en publik på 350 personer i Furunäs Folkets park.

Sven Brännström från Ursviken

En av de första svenska frivilliga var Kajsa Rothman som hade anslutit sig till republikens styrkor bara någon dag efter att kriget hade bru- tit ut. I krigets inledningsskede deltog många kvinnor i striderna vid fronten. Efter att de hade sänts bakåt från fronten tjänstgjorde många, även Kajsa Rothman, som sjuksköter- skor. Vid ett par tidpunkter turnerade Roth- man i Sverige på solidaritetsmöten. Exempel- vis anordnades välbesökta möten i Boliden, Skelleftehamn, Skellefteå, Robertsfors och Umeå i februari 1938. Rothman gjorde också radioutsändningar på svenska från Madrid. En av dem som lyssnade på Radio Madrid var me- tallarbetaren Sven Brännström i Ursviken.

Det var Kajsa Rothman som talade om hur det var. Hon uppmanade... hon ville helt enkelt att folk skulle hjälpa spanjorer- na. Hon talade om hur kampen gick till och alltihop (...) det stod i tidningen när hon skulle prata.

Sven Brännström kom från en politisk familj, hans far hade svartlistats när han hade deltagit i bildandet av fackföreningar i Skellefteområdet.

Även Sven Brännström var fackligt aktiv. I juni 1937 hade han bestämt sig. Tillsammans med sin vän Elof Abrahamsson, även han metallarbetare från Ursviken, reste Sven Brännström ner och anslöt sig till republikens styrkor.

Jag som många andra, upprördes över hur lite hjälp det spanska folket fick av demokratierna. Vi, min kamrat Elof som stupade vid Ebro och jag, beslöt att åka för att göra en insats. Det var för att

OKÄND FOTOGRAF

Fyra frivilliga svenskar på permission. Kajsa Rothman från Karlstad omges av från vänster Hjalmar Stridsberg från Skelleftehamn, Kalle Ernsted från Enskede och Gösta "Göken" Andersson från Söder. Bilden är antagligen från 1938. Källa, Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm.

hjälpa spanjorerna i deras kamp mot fascismen. De fick ingen annan hjälp så jag kände jag var tvungen att åka. /.../ I arbetarrörelsen förstod vi direkt vad det där var, det var fascismen som var på frammarsch överallt. Vi hade sett hur det gick i Tyskland.

Även Svens Brännströms och Elof Abrahamssons resa gick till Spanien via Paris.

Elof och jag var goda vänner sedan gammalt, vi var arbetskamrater. Vi kunde inget berätta innan vi for, det var trots allt förbjudet att fara till Spanien. Vi tog ut pass i Umeå. I passet stod att man fick besöka alla jordens länder utom Spanien, det var dit vi skulle. Sedan tog vi tåget till Paris. I Tyskland kom det sånadär SS-gubbar och börja fråga vart i vi skulle och de ville se passen. Vi sa att vi skulle på båtar i Frankrike. Vi pratade om båtar och utbildning. Jag drog någon fantasi, så försvann ju han.

I södra Frankrike fick de gömma sig för franska poliser och gränsvakter. De vandrade tillsammans med andra frivilliga över Pyrenéerna till Spanien i skydd av nattens mörker. Därefter slussades de vidare till internationella brigadens utbildningscentrum i Albacete innan de placerades i ett fransk-belgiskt regemente.

Detta fransk-belgiska regemente var mycket ärorikt. De var med i de hårda strider som hade varit om Madrid. Folk hade åkt direkt från Frankrike ut till fronten. /.../ Man berättade för mig att fransmännen som kom, de kom med tåg. De gick direkt från tåget direkt till fronten, de hade fått knallpåkarna på tåget och

 República Española

Número de la libreta 92455

Brigadas Internacionales

CARNET MILITAR PARA

Apellidos BRÄNNSTRÖM

Nombre Sven Fredrik

LEER CON ATENCION

- 1) Se ruega a los camaradas que a cada cambio, su Unidad haga la inscripción correspondiente.
- 2) No se extienden duplicados de este Carnet.
- 3) Los portadores del Carnet no tienen derecho a hacer inscripciones.

- 1 -

FILIACION

Estatura _____

Pelo _____

Ojos _____

Cara _____

Barba _____

Nariz _____

SEÑAS PARTICULARES _____

(Firma del interesado)

Fecha de nacimiento 17. IV. 1911.

Lugar de nacimiento Kåge

Nacionalidad Sueco

Profesión metallurgico

Estado civil soltero

DOMICILIO: País Suecia

Pueblo Mosviken

Calle Bot. núm. 426

Partido Político Comunista

Fecha de entrada en las B. I. 17. 7. 1937

Fecha de entrega de la libreta 24. 10. 1938

- 2 -

Sven Brännströms soldatbok. Källa, Skellefteå museums arkiv.

det vara bara att kliva till fronten direkt, det var så hårt där.

De spanska förbanden utgjorde den överväldigande delen av de republikanska styrkorna, men i vissa situationer stod de internationella brigaderna för avgörande insatser. Enligt Sven Brännström var spanjorernas syn på de frivilliga mycket positiv:

När de spanska förbanden var hårt anslagna av fascisterna så satte man in folk från den Internationella brigaden, några här och några där för att höja moralen. Så fort brigaden anlände började spanjorerna att ropa "Den internationella

brigaden är här. Den internationella brigaden är här", och så var det som att de fick mer mod.

Sven Brännström hade gjort värnplikten vid ingenjörstrupperna och hade en gedigen utbildning i spräng- och mintjänst. Han hade också arbetat med sprängmedel vid vägbyggen. Kanske var det därför, och för att de var organiserade kommunister, som han och Elof Abrahamsson plockades ut till specialtjänst. De överfördes till de specialförband, partisaner, som gjorde attacker långt bakom fiendens linjer. De sprängde broar och järnvägar. En annan uppgift var att ta fångar för att få fram upplysningar. Parti-

sanerna var inte en del av den ordinarie republikanska armén. De arbetade med instruktörer från den sovjetiska säkerhetstjänsten. Sammanlagt deltog minst 19 svenskar i partisanförband, svenskarna utgjorde därmed en betydande del av de utländska partisanerna. Så här kommenterade något lakoniskt Brännström sitt första uppdrag:

Vi var över och minerade vägar och sånt där – jag hade gjort värnplikten vid ingenjörstrupperna och var utbildad minör. /.../ Vi skulle ställa till största möjliga jäkelskap.

Sven blev gruppchef vid partisanerna. Vid ett av hans uppdrag i Aragonien hade en av hans män dött i strid. Partisanerna befann sig i närheten av soldatens hemby och beslutade att begrava den spanske kamraten där. Det var riskabelt eftersom byn hade varit kontrollerad av fascisterna och för att byaprästen var fascist. Men just vid den här tiden befann sig inga fascistiska soldater i byn. Den döde partisanen var sin mors ende son och modern vill ha honom begravd i helig jord, men när Sven försökte övertala prästen så flydde han. Partisanerna lät honom komma undan. Modern blev otröstlig över att sonen inte skulle begravas ordentligt. Sven och partisanerna gjorde därför i ordning en begravning med kista som de kom marscherande med på raka led till kyrkogården. De följdes av den gråtande modern och släktingar och vänner till den stupade. När Sven såg den gråtande modern bestämde han sig. Han var kommunist och trodde inte på gud, men han hade blivit konfirmerad hemma i Skelleftehamn. Då hade han fått lära sig syndernas förlåtelse utan till på latin. Han gav sitt gevär till sina mannar,

tog av baskern, föll på knä vid kistan och läste högt. Modern hade slutat gråta. Hon lyssnade andäktigt på partisanen från Norrland som plötsligt blev katolsk präst. När Sven var klar reste hon sig och kysste hans hand. Nu var hon lugn och sonen förlåten. Kistan kunde firas ner i jorden.

Snart fick Sven Brännström tjänstgöra som instruktör för partisanerna. Det saknades specialister på den republikanska sidan. Sven var mycket betrodd, han hade specialtillstånd som gav honom rätt att fritt röra sig var som helst på republikens territorium. Han hade också rätt att bära vapen bakom fronten. Detta var mycket ovanligt. Sven Brännströms enhet användes också för vakthållning vid den sovjetiska militärkommissionens högkvarter.

En kväll när Sven tjänstgjorde som vaktchef anlände Juan Negrin, republikens premiärminister, för att tala med general Kotov (som egentligen hette N.I. Eitington) som hade hand om det sovjetiska biståndet till republiken.

Jag släppte in Negrin och hans två livvakter in i huset. Jag ringde upp till Kotov och anmälde att Negrin hade kommit och Kotov sa att det bara var att skicka upp honom. När Negrin började gå uppför trappan gjorde hans två livvakter ansats till att följa med. Jag frågade vart de skulle. Ja, de sa att de skulle följa med Negrin upp till Kotov. Jag sa till dem att det går inte för sig, Negrin är i full säkerhet här och han behöver inte er där uppe. Då började den ena av dem att treva efter sin pistol. Jag frågade honom vad han tänkte göra med den, skjuta ikapp eller. Hur som helst blev de kvar nere med mig.

Efter ett tag så kallade Kotov upp mig till sig och sade att Negrin var lite fundersam över hur vi hade det med säkerheten i huset, det var ju så få vakter. Jag svarade honom att det inte alltid är en fråga om kvantitet utan om kvalitet, och jag är ju svensk och vi svenskar är ju vikingar så det är ingen fara. Då skrattade Negrin och klappade mig på axeln och menade att då var allting bra.

Brokig politisk samling

Den spanska folkfronten var en brokig samling som sträckte sig från borgerliga partier via socialister och kommunister till syndikalister och anarkister som var mycket starka i Spanien. Folkfronten förenades i sin kamp mot de fascistiska kuppmaakarna, men inom fronten fanns det mycket olika meningar både om vilken militär taktik man skulle tillämpa och i vilken mån och med vilken inriktning som samhället skulle omdanas. De spanska kommunisterna var vid inbördeskrigets början inte något stort parti, men stödet för partiet och dess inflytande ökade i och med att republiken fick hjälp från Sovjet och med kommunisternas eget uppoffrande arbete för republiken.

Samtidigt rådde i Sovjet en av stalinismens allra mörkaste perioder med massiva utrensningar och avrättningar av verkliga och inbillade fiender till Stalins terrorvälde. Dessa konflikter spillde även över till Spanien och förvärrade de motsättningar som redan fanns inom folkfronten. I maj 1937 hade motsättningarna kulminerat i gatustrider i Barcelona. På ena sidan stod anarkister och syndikalister tillsammans med partiet POUM som hade

stämplat som trotskistiskt av Sovjet och kommunisterna. På andra sidan stod regeringsstyrkor och kommunister. Motsättningar ledde till att många anhängare av POUM fängslades och dess ledare Andreu Nin dödades. Få svenska frivilliga var på något sett inblandade i dessa strider inom folkfronten, men Sven Brännström kan ha varit ett undantag. Enligt uppgifter vaknade han under en period fängslade POUM-anhängare.

I december 1937 gick den republikanska armén till angrepp mot staden Teruel, ca 20 mil öster om Madrid. De internationella brigaderna med det svenska Brantingkompaniet sattes in i striderna. Teruel ligger i bergen och temperaturen sjönk fler gånger ner mot minus 20 grader. Den republikanska armén lyckades inta staden efter stora förluster, men segern blev kortvarig. Så här berättade Ragnar Hörnqvist i efterhand:

Sedan hade de gjort en attack mot Teruel, där stannade tåget med oss. De hade bombat enormt vid fronten, oj, oj oj. På julaftonskvällen intog vi Teruel igen. Vi hade inga kläder, bara paragatas, inga strumpor, inga underkläder, jag gick i mina egna trädgårdsbyxor. Jag gick i mina blåklädersbyxor ända till sista året. Jag var för storväxt, Sandkvist var likadan. Man fick så mycket ohyra på sig och vi eldade mot sömmarna för att ta ihjäl ohyran. Vi hade ingen tvål, ingenting. På morgonen därpå slog de till, de satte in flera hundra tanks och artilleri, det var ett rent inferno. Allt skakade, flyget bombade. Vi hade för lite grejor, vi fick ut 80 gevär på 120 svenskar, så fort en stöp så fick en annan ta hans bössa.

Bara någon månad senare, i mars 1938, inledde fascistsidan en offensiv genom Aragonien som skulle klyva den spanska republiken i två delar. De internationella brigaderna sattes in i striden men de hamnade snart i hopplösa försvarsstrider och tvingades retirera i mindre grupper mot floden Ebro. Många svenskar omkom, däribland Hans Ruben Ove Olofsson, sjöman från Umeå, som stupade i Batea. Men Ragnar Hörnqvist från Storuman och Sigfrid Sandkvist från Vilhelmina tillhörde dem som klarade att slå sig igenom:

Sedan retirerade vi till Caspe, det var kallt så vi höll på att frysa ihjäl. Vi gick på de där lervägarna. Vi höll Caspe i ett och ett halvt dygn, de hade tanks och lastbilar, vi hade ingenting. Vi skulle gå vi och bära det vi hade. Sedan gick vi på länsen där och retirerade till vägen mot Valencia. De var så nära oss att de

beströk oss. Vi hade inga spadar och kunde inte gräva ner oss. Vi låg på marken. Jag hade tre norrmän till vänster om mig, jag trodde att de levde, men de var döda alla tre. Jag ropade på dem, men de var döda. Där bröt tyskarna, nazisterna, igenom och vi fick dem i ryggen. Vi flydde mot Ebro, vi tog oss genom en latrinbrunn som vi kröp igenom. Vi höll på att dränka oss. Vi skulle ta oss över vägen bortom stan. En herde bortom stan hjälpte oss, vi kröp i skocken av får och getter. Det stod soldater överallt. Vi låg vid Ebro ett och ett halvt dygn i en jordhåla. Sandkvist och jag hittade en timmerflotte som vi tog oss över på, vi låg som sillar mot varandra för att flotten skulle vara i jämvikt. Men vi kom fyra kilometer nedåt floden innan vi kom över.

Efter nederlaget i Aragonien var betydande delar av den republikanska armén inklusive det svenska Brantingkompaniet illa tilltygade. På andra sidan Ebro samlades resterna av kompaniet ihop. De fick snart påfyllning i leden av spanska värnpliktiga och nya frivilliga från Sverige, däribland flera västerbottningar. De började träna för en ny republikansk offensiv. Men hos många fanns insikten om att kriget egentligen var förlorat. Även i Sverige växte insikten om att republiken skulle förlora. Trots det fortsatte det lokala solidaritetsarbetet med stor styrka. Republiken led inte bara svår brist på vapen. Flera frivilliga vittnade också om att maten var torftig och mest bestod av bönor. Även den internationella utvecklingen var oroande. I mars 1938 gick tyska trupper in i Österrike utan att omvärlden ingrep. Därefter ökade

Tyskland trycket mot Tjeckoslovakien som skulle säljas ut av västmakterna genom Münchenöverenskommelsen. Hoppet om att västländerna slutligen skulle komma till den spanska republiken undsättning blev allt mindre.

Vid två-tre tiden på natten den 25 juli inledde de republikanska styrkorna slaget vid Ebro. Det blev republikens sista stora offensiv. I de allra första båtarna som korsade Ebrofloden i mörkret vid huvudanfallet satt de svenska frivilliga. De överraskade fascisterna och under det första dygnet gjorde de stora framryckningar. Många fångar togs och mycket utrustning erövrades, men redan första dagen kom också de första svenska förlusterna. Den allra allvarligaste var att Brantingkompaniets uppskattade befälhavare Kalle Ernstedt stupade.

Efter några veckor samlade sig fascisterna till försvar och motanfall. Deras totala dominans i luften och överlägsna artilleri hamrade på republikens styrkor. De svenska frivilliga bombades av tyska Stukaplan och Junkerbombare. De tillfälliga broar över Ebrofloden som hade byggts upp bombades och förstördes. Den republikanska Ebroarmén fick inte över tillräckligt med mat och ammunition. Utanför staden Gandesa drabbades de svenska frivilliga av stora förluster vid det som skulle kallas "skandinavernas dödsulle". Sannolikt stupade tre, möjligen fyra, västerbottningar vid Ebro. Gustav Adolf Edin från Bastuträsk var en av dem. Sigurd Lundberg, sjöman från Holmsund, anmäldes som saknad i strid. Det innebär sannolikt att han tillfångatogs. De internationella soldater som tillfångatogs avrättades som regel omedelbart av fascisternas sidan. Det är oklart om Elof Abrahamsson från Ursviken stupade vid Ebro eller under partisanuppdrag i Aragonien.

Avsked och hemresa

Den 21 september, när offensiven definitivt hade kört fast, beslöt den republikanska regeringen att dra tillbaka de internationella brigaderna. Beslutet var ett sista desperat försök att få noninterventionspakten att fungera. Men det gjordes aldrig något motsvarande tillbakadragande av de utländska styrkorna på andra sidan i konflikten. 22 september 1938 var den sista dag då svenska frivilliga var i strid. En del av dem retirerade medan de var utsatta för tung artilleribeskjutning. Elis Eliasson från Vilhelmina hade överlevt hela Ebroslaget trots att han en gång hade kommit bort från sitt förband och råkat bli beskjuten av sina egna. Under den sista dagen var han bårbärare. Han befann sig i lä bakom en pinjestam när han dödades av en direktträffande granat. Han var den sista västerbottning som stupade i det spanska inbördeskriget.

Efter slaget vid Ebro var det bara ett fåtal av svenskarna som var i stridbart skick. De flesta hade sårats eller stupat. Innan hemresan samlades de internationella brigaderna till ett farväl av republiken. De paraderade genom Barcelona den 28 oktober där de blev hyllade av fler än 300 000 personer. Flera av de frivilliga och många av dem som stod vid sidorna grät öppet vid avskedet. Under paraden överöstes de med blommor och andra gåvor. En av talarna var premiärministern, Negrin. I sitt berömda avskedstal till de frivilliga sa den republikanska ledaren och kommunisten Dolores "La Pasionara" Ibarruri:

Ni kan resa med stolthet. Ni är en legend. Ni är det heroiska exemplet på demokratis solidaritet och universalitet. Vi skall icke glömma er, och när fredens olivträd

slår ut sina blad tillsammans med den spanska republikens lager – kom då tillbaka.

Få av deltagarna i de internationella brigaderna anade nog då att Dolores Ibárruri så småningom skulle få rätt. Långt senare, efter att Spanien hade demokratiserats på 70-talet, skulle en del av dem, bland dem Sven Brännström, återvända och hyllas som hjältar.

De svenska frivilliga reste hem i omgångar. Den största gruppen med 174 frivilliga svenskar sändes gemensamt till den franska gränsen där de togs emot av representanter för den svenska Spanienhjälpen, sannolikt den största solidaritetsrörelsen i Sveriges historia. De fick nya kläder och kunde bränna sina gamla lusiga plagg. I väl bevakade tåg sändes de genom Frankrike till Dunquerque där en färja tog dem till Danmark. Natten mot den 8 december anlände gruppen till Malmö. På kajen möttes de av tusentals människor som hyllade dem. I Stockholm och Göteborg var tiotusentals personer på plats vid ankomsten. De spanienfrivilliga var dock inte populära i alla läger kunde Ragnar Hörnqvist intyga:

När vi lade till i Malmö så ropade svenska nazister, det var gott om dem, "åk hem mördare" till oss.

Men som helhet hade de frivilligas insatser väckt beundran och respekt. Efter det varma välkommandet väntade vardagen på de frivilliga. För många blev det en hård hemkomst. Många var sjuka, skadade eller psykiskt märkta av sina upplevelser. Ragnar Hörnqvist hade fått delar av ansiktet sönderslitet av granatsplitter. Få hade något arbete att återvända till. En stor grupp av dem var sjömän, de sökte sig oftast ut på sjön igen så snart de kunde. Sven Bränn-

ström var sjuk i difteri när han kom hem och behandlades på sjukhus i Stockholm. Det tog en tid innan han blev botad. Därefter gick han tillbaka till sitt tidigare arbete:

Det kom bud från verkstaden jag jobbade på innan jag for att det bara var att komma ner och börja jobba. Ägaren var en som i första hand såg till en arbetares kunskaper och han ansåg att jag var duktig och arbetsam. /.../ Det var skönt att få komma hem, helt klart. Men vi beklagade ju resultatet. Det var dödskampen för den Spanska republiken och det var ett oerhört slag för arbetarrörelsen för nu fick ju fascismen riktigt igång alltihop.

Ragnar Hörnqvist hade till en början svårt att få jobb.

Sedan kom en svår tid och det var hopplost att få jobb. Jag kom till Storuman där militären höll på att bygga i ett berg. Jag sökte jobb där, men på arbetsförmedlingen sade man nej. "Nej, Hörnqvist skall inte ha något jobb där inte."

Samtidigt fortsatte solidaritetsarbetet för den spanska republiken. Pengar samlades in både till Spanien och till en stödfond för de hemvändande frivilliga som behövde hjälp. Den 14 februari skrev Ragnar Hörnqvist till stödfonden:

Salud kamrater! Jag måste göra en anhållan om hjälp till mitt uppehälle en kort tid. För jag har inte något att klara mig med. Och alls inget arbete. Det skulle ju ha gått om jag kunde ha tagit det arbetet som fanns när jag kom hem. Men då kunde jag inte börja i skogsarbete för man var alltför svag. Och nu är alla sådana platser upptagna. Vore tacksam

för en hjälp. Nu har jag varit ute med en Spanienlista. Som inte har gått så illa. Nu skall jag resa ut till skogskojerna. Skall hålla små föredrag om Spanien. Samtidigt som en bidragslista för hjälp till Spanien får gå laget runt...

Men som Ragnar Hörnvist själv senare påpekade så hade han haft tur som klarade sig:

Min mamma berättade för mig när jag kom hem att hon visste att jag skulle komma hem, hon hade bett för mig varenda dag.

Spansk diktatur och svensk internering

I mars 1939 kapitulerade den spanska republiken och Spanien blev en fascistisk diktatur i drygt 35 år. Omkring 50 000 republikaner avrättades efter kapitulationen. Ytterligare uppemot 200 000 personer skulle avrättas eller dö av umbäranden i de brutala fånglägren under de kommande åren. En halv miljon spanjorer flydde landet, de flesta skulle aldrig återvända. På den franska sidan gränsen spärrades många av dem in i mycket torftiga fångläger på stränderna. Ända fram till slutet på 50-talet stred små republikanska gerillagrupper mot den fascistiska övermakten.

I september 1939 bröt det andra världskriget ut. I en tid av eftergifter mot Nazityskland var det ingen merit att ha varit Spanienfrivillig. I Sverige, inte minst inom militären, var sympatierna med Tyskland betydande. Vid Sovjets krig mot Finland vintern 1939/1940 och efter Tysklands anfall på Sovjet 1941 fick antifascistiska, främst kommunistiska, värnpliktiga order om att tjänstgöra i arbetskompanier. I praktiken handlade det om fångläger. En av dem som internerades var Ragnar Hörnvist. Våren 1940

hämtades han från en kolning utanför Porjus och fördes till militärens arbetsläger i Vitvattnet utanför Kalix. Där fick han tillbringa sex månader.

Det är ofattbart att en demokratisk regering i Sverige tillät något sådant. Jag hade sagt att jag skulle spränga tysktågen i luften. Det räckte med att vara motståndare till nazismen.

De sista arbetskompanierna låg i Västerbotten, i Stensele och Vindelns. Det sista lägret, det i Stensele, avvecklades i oktober 1943.

Även Sven Brännström var nära att hamna i ett arbetskompani efter att tre arbetskamrater hade gått till polisen och anklagat honom för att vara kommunist och sovjetisk spion. Hans kompanichef såg till att han klarade sig undan arbetskompaniet, men han blev trakasserad av ett underbefäl för att han hade varit i Spanien. Denne hade beordrat honom till kvällsexercis vid A8:s övningsområde i Boden:

När vi kom ditmarscherande och kom runt dessa baracker var där fullt med soldater. Dessa hade hört att en spanienfrivillig skulle åka på bestraffning av ett underbefäl, så då kom de dit för att visa solidaritet. Hur de fick reda på detta vet jag inte.

De svenska frivilliga kom ändå relativt lindrigt undan. Hotet om sex månaders fängelse för de som hade rest verkställdes aldrig. Frivilliga från länder som Tyskland, Italien, Tjeckoslovakien och Österrike kunde överhuvudtaget inte återvända till sina hemländer. I Finland bestraffades de som hade varit i Spanien med tukthus medan frivilliga från Nederländerna berövades sitt medborgarskap. I en rad länder, däribland

HANS-OLOV LUNDKVIST/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOARKIV

Motståndet mot general Francos diktatur engagerade många, även i Sverige. Bilden från en demonstration i Umeå i oktober 1975. Talare är syndikalisten Gotthard Öberg.

Norge och Danmark, utmärkte sig tidigare Spanienfrivilliga i motståndskampen mot nazism och fascism under det andra världskriget.

Kamratförening och återbesök

Så småningom organiserade de svenska Spanienfrivilliga en kamratförening och ett betydande solidaritetsarbete för Spaniens sak. Ar-

betet för solidaritet med fascismens offer och för en bojkott av Francodiktaturen fortsatte år efter år. Samma år som Franco dog, 1975, anordnades exempelvis en solidaritetsdemonstration i Umeå med 2 000 deltagare som tågade under parollen "Franco – mördare". I *Västerbottens Folkblad* beskrivs den som "Umeås största protest". Efter den spanska fascismens fall i

mitten på 70-talet kunde de gamla frivilliga börja resa tillbaka till Spanien. Både 1986 och 1996 anordnades stora jubileer för dem som hade deltagit i de internationella brigaderna. De tackades officiellt av Spaniens nya demokratiska regering, besökte landets parlament och erbjöds till och med spanskt medborgarskap. En som deltog vid besöket 1996 var Sven Brännström:

Arrangemanget var djävligt fint. Det var så fint att se alla dessa människor som

ställde upp och hjälpte oss när vi var i Spanien. Alla dessa människor, framför allt de unga, som hälsade oss och tog våra händer för att visa sin uppskattning, fantastiskt! Vad det sedan gäller det här med medborgarskapet, eller rätten till spanskt medborgarskap som vi frivilliga har fått, så kan man säga att cirkeln är sluten. Negrins löfte till oss om ett spanskt medborgarskap efter det att fascismen hade besegrats har uppfyllts!

Farbror Elof stupade i Spanien

I dag är nästan alla de som for till Spanien borta, men runt om i Sverige och Västerbotten lever släktingar till de Spanienfrivilliga. För dem som har en stupad släkting kan frågetecken och funderingar finnas om vad som hände och varför.

I Norrfjärden i Norrbotten bor Tage Abrahamsson. Han är brorson till Elof Abrahamsson från Ursviken som stupade i Spanien.

Jonas Sjöstedt: *Vad vet du om din farbror Elof?*

Tage Abrahamsson: – Jag vet att han var en mycket målmedveten person som gjorde det som han hade bestämt sig för. Min far, de var elva syskon, försökte avråda honom från att resa till Spanien, men Elof var fast besluten att åka. Min far visste väl hur starka fascisterna var och att risken var stor att Elof inte skulle komma tillbaka.

Hur såg man i Elofs familj på att han reste?

– Det var nog lite kontroversiellt, inte minst för min farmor. Hon talade inte så gärna om det. Säkert hade hon varit orolig för honom. Kanske spelade det in att

Elof var kommunist. Några av bröderna sympatiserade nog med det då, men inte alla. Elofs far, min farfar, gick bort när Elof hade rest. Elof skrev hem när han var i Spanien. Det sista vi vet om honom är att han rodde över Ebrofloden på väg till ett partisanuppdrag på den fascistiska sidan. Efter det har ingen hört vad som hände honom.

Vad tycker du om att Elof reste till Spanien?

– Jag har stor respekt för hans beslut. Man kan inte annat än respektera en person med en sådan övertygelse. I dag har vi facit i hand, men jag kan bara se med ödmjukhet på hans idealism och kamplust. Det kan ha funnits en och annan av dem som for som drevs av äventyrlust, men för de allra flesta handlade det om en djup övertygelse och vilja att stoppa fascismen. Det spanska inbördeskriget var egentligen en sorts början på det andra världskriget. Om omvärlden hade sagt ifrån mot fascismen redan då kunde historien ha sett annorlunda ut.

Arne Larsson och Sven Brännström på en återträff för Spanienveteraner i Barcelona 1988.

På ålderns höst fick Sven Brännström frågan om han någon gång ångrade att han reste som frivillig till Spanien:

Nej aldrig! Tvärtom var jag glad för att jag åkte. Det har betytt mycket för mig. I Spanien fick jag uppleva en stor och stark solidaritet människor emellan och så fick jag ju träffa människor från länder som jag nästan inte visste fanns.

När Ragnar Hörnvist var 77 år gammal fick han frågan om han skulle ha åkt ner vid en liknande situation i Spanien om han hade varit ung igen:

Jag skulle åka ner igen, ingen tvekan, det har du inte behövt fråga mig om. Jag känner än i denna dag hur jag ville ställa upp och hjälpa.

Källor

Radiointervjuer med Ragnar Hörnvist av Per Runesson och Torbjörn Bergström, SR Västerbotten

Radiointervju med Sven Brännström av Rolf Granstrand vid Utbildningsradion i Skellefteå

Intervju med Ragnar Hörnvist i *Västerbottens Folkblad* 4/10 1975

Dalin, S., "Sven Brännström: en spanienfrivillig från Västerbotten berättar" *Oknytt* (1998:1-2)

Citaten av Hörnvist och Brännström kommer ur källorna ovan.

Dalin, S., "Den svenska pressen och Spanienfrågan 1936–1939", B-uppsats i historia, Umeå universitet (1999)

Beevor, A., *Spanska inbördeskriget* (2007)

Gustafsson, Kerstin & Karlsson, Mekki, *Spaniens sak var vår* (1992)

Gyllenhaal, L., & Westberg, L., *Svenskar i krig 1914–1945* (2006)

Helgeson, Patrik m.fl., *iNo Pasarán! – spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen* (2008)

Molin, Karl, *Hemmakriget – om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget* (1982)

Nilsson, Göte, *Svenskar i spanska inbördeskriget* (1972)

Rogeby, S., *De stupade för Spaniens demokrati* (1977)

Thunborg, C., *Mot herremakt – för folkmakt* (1988)

Ett särskilt tack riktas till historikern Stefan Dalin. Utan tillgång till hans arbete, intervjuer, bilder och tid hade denna artikel inte varit möjlig.

De frivilliga från Västerbotten

Det finns elva kända Spanienfrivilliga från Västerbotten:

Elof Abrahamsson, f. 31/10 1913, fabriksarbetare från Ursviken, organiserad i Järn och metall, var partisan, stupade i Aragonien eller Ebro.

Oskar Berg, f. 1/1 1915, grovarbetare från Skellefteå.

Sven Brännström, f. 19/4 1911, metallarbetare från Ursviken. Reste ned med Elof Abrahamsson i juni 1937. Partisan. Deltog i 60-års jubileet 1996. Död 10/9 1998.

Gustav Adolf Edin från Bastuträsk, f. 1914. Stamanställd vid flottan i Karlskrona i 2,5 år. Buskförare organiserad i Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet. Avreste till Spanien 18 januari 1938, stupade vid Ebro.

Olov Elis Eliasson från Vilhelmina, f. 1905, stupade vid Ebro 22 september 1938.

Ragnar Hörnqvist, f. 1/6 1906, skogsarbetare från Storuman. Avreste 20 november 1936, hemma vid jul 1938.

Sigurd Lundberg, f. i Kiruna 6/5 1913, sjöman från Holmsund, vpl i flottan, avreste maj 1938, anmäld som saknad i strid.

Hans Ruben Ove Olofsson, f. 29/12 1914, sjöman från Umeå, stupade i Batea.

Sigfrid Sandkvist, f. 15/2 1901 i Vilhelmina, skogsarbetare bosatt i Skellefteå. Reste ner och hem med Ragnar Hörnqvist.

Hjalmar Stridsberg, f. 13/12 1908, rörmontör från Skelleftehamn, reste ner i december 1936, återkom till Sverige i februari 1938.

Kurt Sörensen från Holmsund, endast namn finns.

En tolfte frivillig, **Folke Olof Liljegren**, f. 5/9 1909 var målare och uppgavs komma från Umeåstrand, en ort som inte är känd. Möjligen var även han västerbottning. Sannolikt är inte alla de svenska frivilliga kända. Många av dem som for från Sverige var sjömän, en del mönstrade av i hamnar och tog sig direkt till Spanien och anslöt sig till något förband. För vissa av de frivilliga saknas helt uppgifter om varifrån de kommer. Därför var de frivilliga från Västerbotten sannolikt fler än vad som framgår av de listor som finns bevarade.

BILGÄLLNINGARNA I ÅDALEN

Händelserna i Klemensnäs 1932 liksom i Ådalen året före ledde till en radikalisering av samhällsdebatten.

Socialdemokratins genombrott i 1930-talets Västerbotten

LARS OLOV SJÖSTRÖM

I efterspelet till skotten i Ådalen 1931 och kravallerna i Klemensnäs 1932 förlorade den liberala rörelsen i Västerbotten mycket av sitt starka förtroende. Ansvaret för oroligheterna lades ganska ensidigt på arbetarsidan och det stötte bort många tidigare väljare. Förtroendet hade förlorats till socialdemokraterna som sent omsider fick sitt definitiva genombrott i länet.

Arbetarrörelsen och socialdemokratien etablerades förhållandevis sent i Västerbotten. Visserligen bildades den första arbetarföreningen i länet, Umeå Arbetareklubb, redan år 1890. Föreningen anslöts ett år senare till Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti (SAP) som då bara hade funnits i två år. Men föreningen blev inte långlivad och tynade bort när ett par av de ledande personerna flyttade från länet. Typograferna i Umeå var för övrigt också tidigt ute och bildade 1893 Umeå typografiska förening.

Det skulle dröja fram till 1900-talets början innan den fackligt-politiska socialdemokratien på allvar började organisera sig. År 1901 bildade stuveriarbetarna i Ostvik och Burvik utanför Skellefteå fackföreningar och därefter tillkom en rad lokala fackliga organisationer. Den första fackföreningen bland länets sågverksarbetare bildades så sent som 1906, då sågverks-

arbetarna vid Sandvikssågen i Holmsund organiserade sig.

De första arbetarekommunerna i Västerbotten tillkom i Umeå 1905, i Vännäs 1906, i Åsele, Nordmaling och Skelleftehamn 1908 och i Lycksele 1909. Det sistnämnda året bildades också ett länsomfattande partidistrikt. 1917 splittrades den svenska socialdemokratien när Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, från 1921 Kommunistiska partiet, bildades. I Västerbottens län innebar detta att många arbetarkommuner lämnade det gamla partiet och att det lokala partiarbetet upphörde. I början av 1920-talet var vänstersocialisterna (SSV) ett större parti i Västerbotten än SAP.

Socialdemokratins politiska inflytande förblev därför länge ganska begränsat i länet. Som ett exempel kan nämnas att socialdemokraterna (SAP) vid 1921 års andrakammarval endast

fick 6,4% av rösterna i Västerbotten, vilket kan jämföras med de 36,2% som partiet fick i hela Sverige. Kort därefter lyckades dock socialdemokratin i länet återföre sina olika falanger under samma partinamn och blev därmed återigen en politisk kraft att räkna med. Men det var först under 1930-talet som socialdemokraterna i Västerbotten lyckades bli ett stort och inflytelserikt parti.

Huvudkonkurrenten – det radikala frisinnet

Politiker, historiker och samhällsvetare har diskuterat orsaker till socialdemokratins sena genombrott i Västerbotten. De tidiga socialdemokratiska agitatorernas rapporter till partistyrelsen beskriver ett besvärande ointresse för partiets

Tidningsmannen och politikern Gustav Rosén som tidigt gjorde sig till talesman för lappmarksbefolkningen företog 1919 en reportageresa till Tärna. Den gången åtföljdes han av den 16-årige sonen Stellan som utrustats med en kamera. Resan skildrades i sju artiklar i *Västerbottens-Kuriren* och gav upphov till två upprop om ekonomisk hjälp till nödställda familjer.

ideologi bland västerbottningarna i allmänhet. Ointresset tolkades inte sällan som konservatism eller "efterblivenhet" av samtiden. Senare har faktorer som sen industrialisering, jordbruksdominans, fåtalig arbetarklass och jordbrukarbefolkningens bisysselsättning angetts som orsaker till socialdemokratins tröga start i länet.

Alltmer har emellertid en annan betydelsefull faktor uppmärksammats, nämligen det radikala frisinnet. Frisinnade landsföreningen bildades 1902 av bland andra Gustav Rosén med syfte att hjälpa Liberala samlingspartiet med valkampanjer. Den frisinnade ideologin hade starka band till frikyrko- och nykterhetsrörelsen. Landsföreningen utvecklades ur rösträttsrörelsen och dess organisation Sveriges Allmänna Rösträttsförbund.

När begreppet "frisinne" definieras i Nationalencyklopedien betonas dess geografiska tyngdpunkter:

Frisinne, benämning på samhällsåskådning med nära anknytning till frikyrko- och nykterhetsrörelserna. Frisinnet har sitt ursprung i motståndet mot överhet av olika slag (pietismen, rösträttsrörelsen) och sin geografiska hemvist i främst Norrland, Östergötland och Småland. Den politiska hemvisten finns främst inom Folkpartiet, där man stundtals urskilt en liberal och en frisinnad fraktion.

Det så kallade Västerbottensfrisinnet var en särskild riktning av den frisinnat liberala rörelsen under 1900-talets första decennier. Denna falang kännetecknades av freds- och nykterhetssträvanden och av en stark socialpolitisk radikalism. De frisinnade tvekade inte heller att kritisera maktmissbrukande bolag och myndig-

heter. Olof Kleberg, tidigare chefredaktör på *Västerbottens-Kuriren*, har också påpekat att landsbygdens frisinnade till skillnad från städernas liberaler betonade gemenskap mera än individualism.

De främsta förgrundsfigurerna för frisinnet i Västerbotten var Gustav Rosén i Umeå och Anton Wikström i Skellefteå, politiker och redaktörer för *Västerbottens-Kuriren* respektive *Norra Västerbotten*. Rosén hade tidigt gjort sig känd för skriften *Förhållanden och missförhållanden vid Ofotenbanan* (1902), där han kritiserade de undermåliga villkoren för järnvägsarbetarna. I Umeå blev han under 1900-talets första decennier en radikal debattör och reformivrare.

Anton Wikström bildade 1905 en frisinnad förening i Jörn. Han var då fjärdingsman, det vill säga lokal polisman på orten. Föreningens ledande krafter kom från IOGT-logen och Blåbandsföreningen i Jörn. Nykterhetsrörelsens värderingar kom därmed att prägla de politiska strävandena hos den nybildade frisinnade föreningen. Men föreningen i Jörn fungerade absolut inte som ett enfrågeparti. Frågan om allmän och lika rösträtt för kvinnor och män drevs starkt och medlemmarna intresserade sig brett för utveckling och sociala reformer i kommunen. Wikström blev senare också en stark motståndare till försvarsivrarna och 1914 års bondetåg. Han menade att högern vilseledde folket med sin propaganda.

Den socialdemokratiska tidningsmannen och politikern Elon Dufvenberg framhöll redan 1945 i skriften *Den politiska arbetarrörelsen i Västerbotten 1909–1944* hur liberalismen i länet länge hade lyckats samla de mera radikala länsborna.

OKÄND FOTOGRAF/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOTEKNIK

Demonstration i Robertfors 1918.

I artikelserien "Frisinnet 100 år" som publicerades i *Norra Västerbotten* 2001 och 2002 gör Per Hammar ett försök att definiera frisinnet i Sverige och Västerbotten:

Det mest kännetecknande för det radikala Västerbottensfrisinnet som Anton Wikström kom att företräda var övertygelsen om de demokratiska principerna i kombination med sociala reformsträvanden. /---/ Umeåhistorikern Pär Frånberg anser att det frisinnade, liberala partiet bör betraktas som ett klasslöst folkparti. Det samlade politiker som starkt engagerade sig för de

En av företrädarna för det radikala västerbottniska frisinnnet, Anton Wikström. Ur *Västerbottens län i porträtt och bild* (1929).

FOTO: KRISTER HÄGGLUND/
SKELLEFTEÅ MUSEUM

sociala frågornas lösning, som kunde ena de lägre klasserna. Lars Ricknell, statsvetare, också han från Umeå, menar att Västerbottensfrisinnnet utgjorde en riktning inom liberalismen som bitvis stod till vänster om socialdemokratin.

Det återgivna påståendet av Ricknell är värt att notera, eftersom det förklarar hur socialdemokratiens livsutrymme i Västerbotten begränsats av en socialt radikal liberalism som "tog plats" även i de stora arbetar- och bondekollektiven under flera decennier på 1900-talet. Den socialdemokratiske agitatorn Karl Josef Sandberg (1888–1964) ger i sina minnesanteckningar från 1910- och 20-talets Västerbotten en intressant information om frisinnets karakteristiska drag.

Den gemensamma partibeteckningen för liberaler och de båda socialdemokratiska partierna var "de frisinnade". Liberalismen hade ännu det mesta kvar av gammaldags radikalism, och något samarbete med högern var inte tänkbart på den tiden.

Sandbergs påpekande visar att frisinnnet i Västerbotten länge var en ideologi som omfattade människor från flera olika partier, från den politiska mitten och långt ut till vänster.

Under 1920-talet splittrades den liberala rörelsen över frågan om alkoholförbud, men liberaler och frisinnade kunde återförenas 1934. Från Västerbotten hade man föreslagit namnet "borgerliga vänstern" som den nya partibeteckningen, men landsmötet valde namnet Folkpartiet.

Anton Wikström beskrev 1934 sina förhoppningar för det förnyade och återförenade Folkpartiet. Även här framträder bilden av ett

parti som ville stå ganska långt till vänster på den politiska kartan:

Vad hittills hänt inger förhoppning om att det nya borgerliga vänsterpartiet skall komma att bli både ett borgerligt parti och ett vänsterparti – och däri ligger ju också dess existensberättigande.

Ådalen och Klemensnäs som vägsäl

1930-talet var en tid av politisk kamp mellan de frisinnade (senare Folkpartiet) och socialdemokraterna. Klyftan mellan arbetarrörelse och borgerlighet vidgades samtidigt som uppgörelsen inom och mellan partierna på vänsterkanten fortsatte.

Skotten i Ådalen den 14 maj 1931 fick tydliga politiska konsekvenser i Västerbotten. I en artikel i den frisinnade tidningen *Norra Västerbotten* två dagar senare kommenterade Anton Wikström händelserna i Ådalen. Han lade då huvudansvaret för de fem arbetarnas död på arbetarrörelsen: "Den vanvettiga och brottsliga våldspropaganda som alltjämt bedrivs av kommunisterna måste förr eller senare komma att bära dylika frukter." Inte bara kommunister utan också socialdemokrater pekades ut som medansvariga: "Men icke heller socialdemokraterna kunna frånsäga sig allt ansvar i framkallandet av denna sinnesstämning bland den upphetsade massan som ledde till den svåra misshandeln av de arbetsvilliga och slutade med den olycksdiga skottsälvan. Den omnämnda misshandeln syftade på en händelse dagen innan dödsskjutningarna när de strejkande stoppade strejkbrytarnas lastning av massa i lastfartyget Milos.

Norra Västerbottens sätt att referera ådals-händelserna upprörde många västerbottningar.

Man reagerade på tidningens sätt att ensidigt lägga hela ansvaret på arbetarna. Det var uppenbarligen inte bara de aktiva i arbetarrörelsen som var kritiska till myndigheternas agerande. Folk i allmänhet försökte förstå varför militär dödade demonstranter. Läsarna uppfattade artikeln som allmänt känslökall och oförstående för arbetarnas svåra situation.

Några dagar senare arrangerades ett stort demonstrationståg i Skellefteå till minne av de dödade arbetarna i Ådalen. Så mycket som 1 500–2 000 personer (vilket motsvarar 40% av Skellefteå stads dåvarande befolkning) beräknas ha deltagit i demonstrationen. Vid mötesplatsen i Tuböle antogs en resolution som utkrävde ansvar för dödsskjutningarna. Demonstrationståget passerade sedan *Norra Västerbottens* lokaler och sänkte där fanorna som en protest mot tidningens sätt att skriva om det som hänt i Ådalen. Tidningens tidigare roll som småfolkets tidning var därmed kraftigt ifrågasatt av en stark folkopinion. Det skulle självfallet också återverka på de politiska partiernas framtida ställning i området.

Västerbottens-Kuriren var mera nyanserad i sina kommentarer av Ådalshändelserna. Tidningen framhöll bland annat att det var ett svårt missgrepp att forsla de så kallade arbetsvilliga från Halmstad till en blockerad arbetsplats i Ådalen.

Ett år senare utvecklades en ny allvarlig arbetskonflikt, denna gång i Klemensnäs utanför Skellefteå. Pappers- och hamnarbetarna var i strejk. Arbetsgivaren vid Scharins & Söner stängde fabriksdriften men fortsatte att lasta ut massan som fanns i lager med hjälp av strejkbrytare och egna tjänstemän. De personer som arbetsgivaren kallade "de arbetsvilliga" var in-

kvarterade i bolagets matsalar och industriområdet var fridlyst och polisbevakat. Den 5 juli 1932 utbröt oroligheter då en kommunistisk demonstration med 1 200 arbetare samlades utanför industriområdet. Stängslet som var uppsatt för att skydda strejkbrytarna revs ner och området stormades trots ett 50-tal polisers försök att förhindra det. Demonstrationen besköts av polisen med skarpa skott och två arbetare sårades livshotande. Det var en hårsman från ett upprepande av Ådalshändelserna. Socialdemokraterna deltog inte i stormningen av industriområdet och hade tidigare valt att demonstrera mot arbetsgivarna men inte att samarbeta med kommunisterna.

Reaktionerna på Klemensnäsgravallerna var starka runt om i landet. Än en gång hade myndigheterna skjutit mot demonstrerande arbetare, och ansvar utkrävdes från regeringen.

Norra Västerbotten slog upp nyheten stort under rubriken "Blodiga kravaller i Clemensnäs". Även denna gång var tidningen övervägande kritisk och oförstående för arbetarnas agerande.

Västerbottens-Kuriren skrev med anledning av Klemensnäsgravallerna:

Bolsjevikernas avsikt med denna arbetsstrid är endast och allenast att framkalla upplopp och oroligheter. De längta efter ett nytt Ådalen. Det skulle helt visst betyda åtskilligt för ordningen och lugnet här i landet, om de ansvariga fackföreningsledningarna med större kraft toge itu med oroselementen inom sina läger.

Under 1930-talet började Folkpartiet i länet positionera sig längre till höger på den politiska skalan än vad de frisinna tidigare hade gjort. Nu var det i stället Bondeförbundet som fram-

Den socialdemokratiska politikern och tidningsmannen Elon Dufvenberg. Ur *Västerbottens län i porträtt och bild* (1929).

FOTO: KRISTER HÄGGLUND/
SKELLEFTEÅ MUSEUM

stod som det borgerliga vänsterpartiet efter att ha tagit ett tydligt steg till vänster. *Västerbottens Folkblad* skrev 1936:

Folkpartiet har ansträngt sig för att riva alla bryggor till socialdemokratin medan bondeförbundet hållit vägarna öppna och vägrat att delta i hetsjakten på arbetarpartiet.

Riksdagsvalen 1928–1940

Under 1930-talet förändrades de politiska maktförhållandena markant i Västerbottens län. Det framgår tydligt av resultaten från riksdagsvalen, se tabell. Det dåvarande högerpartiet, som 1928 hade nästan 35,5% av länets röster fick bara hälften så stor röstandel tolv år senare. Folkpartiet (före 1934 Frisinnade) gick också tillbaka markant under perioden men förblev det största borgerliga partiet. De socialdemokratiska rösterna fördubblades nära nog under åren 1928–1940.

Folkpartiet förlorade mycket av sin styrka i länet under 1930-talet. I stället fick socialdemokraterna många nya röster och blev redan

1936 det klart största partiet i länet. Bondeförbundet återkom vid 1932 års riksdagsval efter några års tystnad och fick då 7,4% av rösterna i länet. Dessa röster hade främst erövrats från högern.

Slutsatser

Den radikala frisinnade rörelsen i Västerbotten kunde länge försvara sin starka position som en modern och socialpolitisk kraft. Profilen som borgerligt vänsterparti var tydlig och bars upp av starka ledargestalter. Socialdemokratin i länet hade därför stora svårigheter att få ett definitivt genombrott. Möjligheten kom under åren 1931–32 när de frisinnade med sina tidningar valde att ställa sig ganska kritiska till arbetarnas agerande i samband med händelserna i Ådalen och Klemensnäs. De arbetare som tidigare varit frisinnade väljare började uppfatta partiet som arbetarfientligt. Det solida förtroendet för frisinnat och den socialliberala ideologin började vittra sönder. Den partipolitiska kartan var på väg att förändras.

Andel väljare i Västerbotten vid riksdagsvalen 1928–1940. Procentuell fördelning.¹

Valår	H	Bf	Fp	Övr. b.	SAP	K	Övr. s.
1928	35,4	–	40,2	–	23,4	1,0	–
1932	26,5	7,4	34,2	–	28,7	2,4	0,8
1936	19,3	9,8	28,6	0,8	38,9	1,8	0,8
1940	18,2	8,5	26,1	–	45,9	1,3	–

¹ Sveriges Officiella Statistik. Allmänna val 1909–1982. Partibeteckningar: H = Högerpartiet, Bf = Bondeförbundet, Fp = Folkpartiet (före 1934 Frisinnade), Övr. b. = Övriga borgerliga partier, SAP = Socialdemokratiska Arbetarpartiet, K = Kommunisterna, Övr. s. = Övriga socialistiska partier.

Källor och litteratur

Anesäter S., *Grafiska fackföreningen i Umeå och Västerbotten.*

Historia om en hundraårig gärning (1993)

Dufvenberg, E., *Den politiska arbetarrörelsen i Västerbotten*

1909–1944 (1945)

Elmgren, F.E., *Trettio år som agitator* (1920)

Hammar, P., "I Anton Wikströms fotspår", *Norra Västerbotten* den

27 december 2001

Hammar, P., "Varnade för högerns galaspektakel", *Norra*

Västerbotten den 3 januari 2002

Historisk statistik över valåren 1910–2002 Statistiska Centralbyrån

(SCB)

Kleberg, O., artikeln "Norrlandsfrisinne", *Norrländsk uppslagsbok*

band III (1996)

Mohlin, Y., *I skuggan av högern och frisinne. Bondepartierna i*

Västerbottens län 1918–1936 (1986)

Molin, B., "Frisinne" Nationalencyklopedin på Internet

Norra Västerbotten den 16 resp 23 maj 1931

Norra Västerbotten den 23 maj 1931

Norra Västerbotten den 7 juli 1932

Norra Västerbotten den 29 december 1934

Nyström, M., *Socialdemokratin i Västerbotten – Uppkomst och*

utveckling (1984)

Olofsson, John, *Hur arbetarrörelsen kom till Skelleftebygden.*

Minnen och miljöer 1900–1935 (1978)

Rosén, G., *Förhållanden och missförhållanden vid Ofotenbanan*

(1902)

Rosén, S., *Västerbottens-Kuriren 1900–1975* (1975)

Sandberg, Karl Josef, *K J Sandbergs minnen – Ett bidrag till*

arbetarrörelsens historia i Västerbotten (1986)

Sjöström, Lars Olov, *Modernitet i det traditionella. Kulturbyggen och*

gränser inom ett nordsvenskt område (2007)

Västerbottens Folkblad den 29 september 1936

Västerbottens-Kuriren den 16 maj 1931

Westerlund, Lars, *Hundra år av nyheter med Västerbottens-Kuriren*

(2000).

Klasserna 3–6 gymnastiserar uthomhus vid skolan i Bäcksjö, Vilhelmina. Foto 1928.

Vilhelminas återuppväckta framtid

MIKAEL VALLSTRÖM

De omfångsrika volymerna *En lappmarksbygd på väg mot framtiden* är på många sätt märkliga. Redan det tillvägagångssätt som verkets upphovsman Martin Lauritz använt sig av genom att läsa alla nummer av *Västerbottens-Kuriren (VK)* från 1900 till 1949 och skriva av samtliga artiklar rörande Vilhelminabygden är säkerligen ett helt unikt tilltag.

Resultatet har, med benäget bistånd av Vilhelmina kommun och Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, DAUM, blivit ett likaså mycket ovanligt stycke lokalhistoria, lätt-tillgängligt för en bredare läsekrets. Att sedan plöja volymerna från pärm till pärm – varje volym av de totalt åtta volymer som ska publiceras omfattar ca 500 sidor och 1 500 artiklar eller notiser – är också en läsoplevelse utöver det vanliga. Det blir en läsning som inte bara ger en stor mängd ny och lite annorlunda kunskap utan som också har potential att ruska om gängse uppfattningar om de samhällsomvälvningar Norrland genomgick under förra seklet – och därmed även förståelsen av dagens samhälle.

En uttalad poäng med publiceringen är att tillhandahålla ett slags historiskt råmaterial som kan ge den nutida läsaren en fördjupad kännedom om det förflutna tack vare materialets brokiga och oförvanskade karaktär. Och visst – det är bara att gratulera alla med intresse för historisk fördjupning av allehanda slag. Detaljrikedomen och mängden faktauppgifter

är enorm. Men jag vill ändå påstå att det finns en helt annan och viktigare poäng med tidningsklippen. Till att börja med är det väsentligt att betänka att tidningsmediet utgör en sorts källa som varken förr eller nu ger oss någon ograverad verklighetsskildring utan i stället tillhandahåller en mycket speciell version av vad som är verkligt och sant. Sedan är det min uppfattning att det mest intresseväckande – och i viss mån märkliga – med volymerna snarare ligger i den helhetsbild som framträder vid läsningen än i mängden enskilda detaljer, som lätt blir ganska tröttsamma i längden.

Det är nämligen två saker som slår mig under det att jag läser artiklarna i de båda senaste volymerna från åren 1926–1932 respektive 1933–1936. Det ena är att det blir tydligt vilken speciell roll lokaltidningen har och i vilken grad tidningen är involverad i skapandet av en ny, modern offentlighet. Det gäller, i dubbel mening, tidningens roll som offentliggörare. Det andra är att tidningsklippen ger en ovanligt god inblick i samhällsomvälvningarna som sådana, dvs. i den ytterst omfattande, komplexa

och svårgripbara företeelse som brukar betecknas som samhällets modernisering. Eller för att uttrycka det mer precist, så tydliggörs en viss moderniseringsprocess.

Framför allt slår det mig hur intimt förbunden tidningen är med denna process. På det hela taget framstår VK inte alls som något neutralt medium som endast "speglar", dokumenterar eller rapporterar det som sker i bygden. Vad som blir tydligt är tvärtom att tidningen utgör en i högsta grad aktiv och vital del av moderniseringsprocessen – att den rentav är en pådrivande kraft. I praktiken ägnar lokaltidningen sig snarast åt att driva på moderniseringen av Vilhelmina i en viss riktning, bland annat beroende på vilka röster som kommer till tals och på vad som bedöms som väsentligt att publicera.

Kort sagt åskådliggörs hur den moderna offentligheten blir till och faktiskt *görs* – just bokstavligen själva offentliggörandet. Under det tidiga 1900-talets Vilhelmina är ju dagstidningen det första och enda massmediet och blir därför också det medium där det för första gången skapas en lokal offentlighet som i princip omfattar varje medborgare och som står i direkt förbindelse med de större regionala (västerbottenska) och nationella (svenska) gemenskaperna. Det är alltså frågan om en helt ny typ av forum och om en ny sorts gemenskap: om det forum där den typiskt moderna, föreställda eller abstrakta gemenskapen blir till och där Vilhelmina så att säga synkroniseras med nationen och det moderna i stort.

På väg mot framtiden

Ett av de tydligaste exemplen på VK:s pådrivande roll är den visionära prägel som utmärker flera artiklar. Typiska är bland annat "brev" från anlidade skribenter som refererar och kommenterar vad som sker på olika platser och därigenom också är ägnade åt att peka ut det nya, uppbyggliga och eftersträvansvärda. Samtidigt reflekterar artikelförfattarna över samhällsutveck-

lingen, över vad som hör till det samtida eller "nya" respektive till det förflutna eller "gamla". På så sätt – genom att lyfta fram vissa företeelser, händelser och gärningar – anges en bestämd riktning för det som sker. Läsekretsen får intrycket av en allmänt omfattande, genomgripande och gemensam historisk utveckling, och därmed också känslan av att tillhöra ett nytt "vi", av att vara inbegripen i en större riktning och rörelse – av att just vara på väg mot framtiden.

Det anmärkningsvärda med denna framtida rörelse är emellertid att den inte stämmer överens med hur framtiden verkligen blev. Åtskilliga av artikelförfattarnas alla yttranden och uttalanden om samhällsutvecklingens riktning och framtida mål är rent faktiskt felaktiga. Utvecklingen kom helt enkelt att gå andra vägar än de VK anger. Tidningen beskriver således en modernisering och ett Vilhelmina på väg mot en framtid som aldrig kom att äga rum – en numera, fram till Mauritz sammanställning, bortglömd framtid.

Den modernisering som beskrivs äger nämligen rum på andra platser och drivs av andra personer än dem vi vanligtvis förknippar med det moderna. I VK:s västerbottenska 1920- och 30-tal – då moderniseringen blir mer allmänt omfattande – är det inte staden, industrin eller ingenjören som står i centrum, utan tvärtom landsbygden, jordbruket och den jordbrukande befolkningen. Inte heller utgör centralorten Vilhelmina något självklart centrum för utvecklingens gång; det tycks snarare som om varje enskild by bär upp sin egen modernisering. Och även om den nya gemenskapen i princip omfattar varje medborgare så visar den sig i praktiken vara förbehållen vissa tongivande röster som formerar ett ledande skikt och en specifik offentlig (ny)ordning. Till dessa auktoriteter hör då (förutom lokalredaktören) framför allt provinsialläkaren, prästen, kommunalrådet, handlaren, folkskolläraren och hemmansägaren. Över allt och alla tronar slutligen landshövdingen.

Mary Eriksson och Jenny Grahn plockar jordgubbar i Strömnäs, Vilhelmina. Foto 1938.

Gustav Rosén folkets man

Man kan med andra ord konstatera att den verklighet/offentlighet *VK* skildrar/skapar till fullt överensstämmer med tidningens frisinnade (liberala) inriktning. Detta blir också som tydligast ifråga om den överordnade särställning *VK* tilldelar landshövdingen – först Nils G. Ringstrand, och sedan, från 1931, den frisinnade och "norrlandsradikale" hövdingen Gustav Rosén, som i högsta grad engagerade sig i Västerbottens modernisering. *VK* visar sig vara fullständigt lojal sin landshövding – som för övrigt också tidigare varit chefredaktör för *VK* – och tillskriver honom närmast rollen som den gode landsfadern som vill allas väl. Fastän Rosén på sin tid var känd som en kontroversiell man yppas aldrig ett kritiskt ord. Tvärtom framhålls att Rosén får motta folkets hyllningar varje gång han visar sig i bygden. Likaså återges hövdingens tal i långa stycken

och med positiva bifall, till den grad att Rosén framstår som moderniseringens ledande kraft och som en oantastlig gestalt, höjd över all diskussion. På så vis tillskrivs också det moderniseringsprojekt han driver samma "oantastliga" status. Genom *VK*:s försorg framträder bilden av ett nytt Norrland i full färd med att omsätta de frisinnade visionerna i praktiken. Detta nya Norrland är då ett i hög grad självständigt, självförsörjande och självförvaltande Norrland, fast rotat i jord och skog, och med en befolkning som är stolt över sin hembygd, arbetsam och skötsam. Det är också ett Norrland som tycks hörsamma varje plädering Rosén gör för vägnätets utbyggnad och elektricitetens spridning, för bostädernas modernisering, för nyodling och djuruppfödning, för hantverkets vidareutveckling samt uppförandet av lokala sågverk och mejerier.

Sett i längre historiskt perspektiv innebär Roséns linje även ett tydligt ställningstagande i den så kallade Norrlandsfrågan om huruvida Norrlands modernisering skulle anta en mer storskalig och industriell form eller ha sin grund i jordbruksnäringen. Sätillvida företräder *VK* det som ibland kallats den "norrländska odlingsoptimismen" och motsäger följaktligen mångas uppfattning om Norrland – i synnerhet Lappland – som olämpligt för jordbruk. En del artiklar har också en markant polemisk och propagandistisk karaktär genom att explicit hävda att jordbruket och boskapskötseln är den enda möjliga grunden för den framtida utvecklingen. Bland hembygdens förespråkare märks inte minst folkskolläraren och folklivsskildraren Nils Erikson, som i en lång serie artiklar påtalar de framsteg som görs ute i byarna. Exempelvis tycker han sig se "stora utvecklingsmöjligheter" i den avlägset belägna fjällbyn Lövnäs, vars kraftiga befolkningstillväxt "vederlägger på ett slående sätt alla, som tro, att all utveckling i fjälltrakterna är omöjlig".

Ett annat exempel på tidningens offentliggörande funktion är de frekvent återkommande reseskildring-

OKÄND FOTOGRAF/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOTEK

Under valåret 1917 höll Gustav Rosén 55 föredrag för nära 10 000 personer. Han färdades 483 mil på järnväg, motorcykel, i bil, efter häst, på cykel, med ångbåt och roddbåt samt gick till fots. Här kommer han fram till Bröt-Anunds tilläggsplats vid Umluspen i Umeälven.

arna. Tack vare de nybrutna vägarna och moderna transportmedel som bussar, bilar och motorcyklar blir det även möjligt att rent faktiskt förnimma – och förmedla – hur de dittills "isolerade" lappmarksbyarna länkats samman och sammanförts med den moderna världen. Resorna ger på så vis såväl resenären som läsaren en ny blick på bygden; de binder på en och samma gång rent fysiskt och mentalt samman bygderna till ett landskap där nya och till synes mer storslagna sammanhang framträder inför resenärens/läsarens ögon. Eller för att uttrycka det mer precist, så leder tillblivelsen av den moderna, yttre infrastrukturen –

förutom bilvägarna också järnvägen, telefonledningarna och postgången – också till uppkomsten av en ny, inre infrastruktur: till ett förändrat tankelandskap. (Se t.ex. artikelserien "Genom Vilhelminabygden" från 1936, där signaturen "Stalo" kartlägger den nya tidens Vilhelmina utifrån vägnätets horisont.)

Intressant nog finns det också en mängd närbesläktade beskrivningar av de moderna byggnader, bostäder, butiker och offentliga institutioner – bland annat skolor, sjukhus, ålderdomshem och arbetshem – som uppförs under den aktuella tidsperioden. Genom en rad detaljerade beskrivningar av planlösningar, inredning,

byggnadernas värme- och vattensystem konkretiseras fråmskridandet på ett mycket påtagligt sätt. Varje förbättring av bostadsstandarden markerar samtidigt ett avståndstagande från allt "det gamla", som förknippas med fattigdom, dålig hygien och slitsamma levnadsförhållanden.

Optimism och framtidstro

I alla dessa skildringar framträder överhuvudtaget en förbluffande godartad och ideal offentlighet. Den nya gemenskapen tycks vara befriad från alla djupgående motsättningar. Föreningslivet blomstrar och tidningen rapporterar regelbundet om de många trivsamma sammankomsterna ute i bygderna, om uppbyggliga möten och om de nya institutionernas omtanke om äldre och fattigt folk. Till och med den samiska befolkningens talesmän säger sig vilja vara med på den nya tidens tåg. Och även om 1930-talets depression drabbar Vilhelminabygden hårt så verkar optimismen och framtidstron orubblig. Problemen med arbetslöshet och fattigdom blir närmast till ytterligare argument för det rätta och riktiga med den linje man slagit in på; nämligen att det är den egna jorden man har att lita till. Så sett bevittnar vi, som Bo Johansson framhåller i baksidestexten till volymerna från 1926–1936, något av en höjdpunkt för den nybyggar- och koloniseringsverksamhet som påbörjades under det föregående seklet. Det sammantagna intrycket blir att jordbrukssamhället såväl rent faktiskt (det vill säga ifråga om den stora andelen jordbrukande befolkning, antalet uppodlade hektar, kreatursbestånd etc.) som idealt sett (alltså som en livskraftig framtidsvision) dominerar historiescenen. Med hjälp av ekonomiska föreningar, egna elkraftverk och ofta också egen skola och affär tycks varje by verkligen vara förmögen att förvalta sin egen framtid.

Å andra sidan vet vi ju att mellankrigstiden blev en ödesdiger tid. Framtiden efter 1936 utmärks inte alls av denna "goda offentlighet" eller av ett självförvalt-

de Norrland, utan tvärtom av tilltagande centralisering, social ingenjörskonst och massiv industrialisering. I och med andra världskrigets utbrott urartar utvecklingen rentav till moderniseringens sammanbrott, till förintelse och ödeläggelse. I stället för det godartade föreningslivet blir det de totalitära regimerna som präglar historiens gång. Och så småningom övergår landbygdsutvecklingen i urbanisering, avfolkning och en alltmer storskalig exploatering av Norrlands skog, malm och vatten.

Mot den bakgrunden ter sig *VK:s* mellankrigstid inte bara märkligt oskuldsfull och osannolikt godartad; det verkar närapå knappt ens som om händelseutvecklingen utspelar sig inom samma tid och rum. Och man kan inte annat än undra över hur allt detta egentligen går ihop. Eller kanske rättare sagt över varför det inte alls tycks gå ihop – över hur det kan komma sig att detta förflutna, med sin framtid, just inte tycks ha satt några djupare spår i historien.

Vad jag kan se finns det två tänkbara förklaringar. Den ena är att vi helt enkelt har att göra med en idealbild som döljer allt oönskat och olämpligt emedan artiklarna endast uppehåller sig vid en viss version av moderniseringen. Alltså får vi inte kännedom om alla delar av moderniseringsprocessen och därmed inte heller hela sanningen om hur det förhåller sig – exempelvis lyser arbetarrörelsens roll, klassmotsättningarna och kritiken mot makthavarna med sin frånvaro. Den andra förklaringen är att eftersom *VK* så att säga tar ställning för den moderniseringsversion som förlorar striden om framtiden så sitter vi i dag med den historia segrarna skrivit. De norrlandsradikala idéerna har "glömts bort" och förpassats till historieskrivningens marginaler. Kanhända uppfattar vi det därför också lätt som att den odlingsoptimistiska versionen var realistisk och som att utvecklingen egentligen utspelade sig någon annanstans. Och i så fall skulle man även kunna säga att vi retroaktivt berövar Vilhelmina något

Petrus Holmlund i potatislandet i Vardofjäll, Vilhelmina.

av sin framtid, eller åtminstone tilldelar Norrland en historiskt sett mer perifer och passiv roll än vad som faktiskt varit fallet.

Vilken modernisering?

Men om vi i stället läser tidningsartiklarna som ett ifrågasättande av rådande historieskrivning och som ett exempel på ett självständigt norrländskt samhällsbyggande så börjar tanken svindla en aning. Var det möjligen så att det vid denna tid pågick en kamp om vilken sorts modernisering som skulle bli vår framtid – och att det är "optimismens" fall som än i dag stämplar den norrländska landsbygdsbefolkningen som "förlorare"? Fanns

det en reell möjlighet att moderniseringen kunde ha sett annorlunda ut – och därmed även det Vilhelmina, Västerbotten eller Norrland som vi känner idag? Försumrades ett unikt tillfälle? Eller ska vi hellre än att beklaga de visioner som aldrig fullföljdes försöka identifiera de brister och förtjänster i Norrlandsoptimismen som vi kan dra lärdomar och använda oss av idag?

Tack vare Mauritz initiativ har vi i vilket fall som helst blivit påmind om en till stor del bortglömd modernisering, om de vägval som gjorts, och om att det inte alltid varit en självklarhet att det moderna i förstone hör staden till. Tvärtom kan vi se att det faktiskt formulerats slagkraftiga utvecklingslinjer utifrån helt andra premisser. Därigenom står det också klart att det förlutna inte på något givet sätt pekar fram emot hur det ser ut idag, utan att utvecklingens gång i högsta grad varit mångtydig. En sådan vidgning av historien kan dessutom sägas vara skäl nog för att börja se på "lappmarken" med andra ögon.

Och så har vi just blivit påmind om det vanskliga i att rätt och slätt uppfatta tidningsmaterialet som en neutral avspegling av den dåtida verkligheten. Om man drar saken till sin spets skulle man till och med kunna säga att materialet är missvisande och obrukbart i den meningen att ifall det vore vår enda historiska källa så skulle det resultera i en mycket märklig historieskrivning – i en historia som placerar oss i en framtid som inte existerar. Samtidigt måste vi genast tillägga att förståelsen av historien, utvecklingen och framtiden uppenbarligen blir betydligt torftigare utan denna "glömda" version. I och med att artiklarna tillgängliggjorts har historiens gång också tillförts en del av sin spänning, sin vitalitet och sina inneboende möjligheter.

För även om artiklarna berättar om en bortglömd framtid så är det numera, genom dess publicering, en återuppväckt sådan. Kanhända skulle det rentav kunna bli ett återuppväckande som gjuter nytt liv i den norrländska framtidsfrågan.

I Hjoggböle hade man inget för att man kunde skriva...

MATS ROSIN

För Kurt Salomonson, arbetarförfattaren från Hjoggböle, gick vägen in i författarskapet via journalistiken. Något i uppväxtmiljön, utöver följetongerna i *Norra Västerbotten* av Sigge Stark och Sven-Edvin Salje, som inspirerade kan han däremot inte erinra sig.

Tvärtom:

– Miljön var närmast kulturfientlig. Skriva vara nog bland det mest onaturliga man kunde ta sig till i Hjoggböle på den tiden...

Kanske var det i protest mot detta som han själv började? Han håller det inte för otroligt. Att det var för att imponera på flickor, som Ivar Lo-Johansson sagt, tror han däremot inte:

– Dem imponerade man inte på med att skriva. Inte i Hjoggböle i alla fall...

Sina första egna spår i trycksvärta satte han hur som helst redan i 15–16-årsåldern.

– Byn hade ett anmärkningsvärt bra fotbollslag då, på fyrtiotalet. Och K.H. Wikström, signaturen Puttrik, som redigerade *Norrans* sportidor, var väldigt uppmuntrande till de referat jag skickade in.

Förutom idrott blev det också kåserier, under signaturen Kuri. Säkert ett hundratal sammanlagt. Och ett par tidiga romanförsök erinrar han sig också. Något blev rentav insänt till ett förlag, men det handskrivna manuskriptet kom förstas i retur. Med ett vänligt avböjande...

Men det var efter lumpen, under tiden som gruvarbetare, som författandet började ta form på allvar. Först i Laisvall och sen i Pershyttan ut-
anför Nora. Där, i en arbetsmiljö som han kallar snudd på medeltida, påbörjades det som sen blev debutromanen *Hungerdansen*.

Började på Arbetaren

I Pershyttan var de flesta syndikalister. Huvudorganet *Arbetaren* fanns i vart och vartannat hushåll.

Och texterna – kåserier, kulturartiklar och en del reportage – som han skickade in ledde så småningom till att han erbjöds jobb på redaktionen i Stockholm. Någon flykt från kroppsarbetet vill han inte kalla det.

– Jag otrivdes aldrig som gruvarbetare. Hade mycket väl kunnat fortsätta, försäkrar han.

Att bli journalist på *Arbetaren* innebar faktiskt också en lönesänkning. Där tillämpades likalönsprincipen, vilket betydde att alla hade lika dåligt betalt. 150 kronor i veckan första tiden... Fast det gick ändå, det var ju fortfarande ganska billigt att leva i Stockholm.

Kurt Salomonson, född 1929. Gruvarbetare, journalist, författare. Bland hans böcker märks *Hungerdansen* (1955), *Grottorna* (1956), *Mannen utanför* (1958), *Sveket* (1959), *Nattvandrararen* (1960) *Skiljevägen* (1962), *Flickan med sagohåret* (1979) och *Vackrast på jorden är Kvikkjokk om våren* (1981).

År 1959 belönades han med *Svenska Dagbladets* litteraturpris, 1989 med fackföreningsrörelsens Ivar Lo-pris. Året därpå utnämndes han till hedersdoktor vid Umeå universitet.

Till *Arbetaren* kom han i juni 1955. Då var Klaraepoken över, men tidningen var fortfarande daglig. Kvar fanns också ännu efterdyningarna till de stora rättsrötestriderna i anslutning till Haijby- och Kejneaffärerna, där *Arbetaren* gjort en heroisk insats.

På redaktionen var det en väldig genomströmning av frilansare och författare. Mitt uppe i alltihop satt Edvard Ramström, den legendariske redaktionssekreteraren, som sammanhållande kraft.

– Han hade en oerhörd arbetsbörda, minns Kurt.

(Självt kommer jag bäst ihåg honom för att han skrev så vänliga refuseringsbrev...).

Arbetaren vid den här tiden fungerade som rena plantskolan för blivande mediaprofiler och författare. Stig Dagerman var ju borta men bland kollegerna fanns Sven Thiessen, som sedan hamnade på TT. Lasse Bergström var kulturredaktör. Sen gick han vidare till Norstedts förlag där han kom att bli förläggare till Kurts böcker.

Armas Sastamoinen och Helmut Rüdiger, två andra legendariska *Arbetaren*-journalister, höll sig mest för sig själva. Skrev vad de skulle och försvann sen. Sastamoinen åtnjöt förstås särskild respekt; han hade ju suttit i fängelse för sina skrivelser mot rättsröten.

Kurts egen huvuduppgift blev sporten, som varit obemannad ett tag.

– Fast jag fått skapliga recensioner för *Hungerdansen* – bland annat minns jag att Stig Carlsson skrev väldigt positivt i *Morgon-Tidningen* – var jag nog mer känd som sportkrönikör än författare i Stockholm på den tiden...

Det bidrog förstås att han ibland råkade i polemik med *Idrottsbladets* egensinnige redaktör Torsten Tegnér.

Skriva var den roliga delen av jobbet. Fakta-insamlandet var han mindre stimulerad av.

– Därför passade det mig nog också i längden bättre att vara författare än journalist, säger han.

Blev veckotidning

Men *Arbetaren* kämpade i motvind. Att komma ut dagligen blev i längden omöjligt. Över-

Den syndikalistiska rörelsen i Sverige har trots sin litenhet varit utgivare av två dagliga tidningar.

Huvudorganet *Arbetaren* utkom som daglig tidning i Stockholm från 1922 till 1958, då den övergick till veckoutgivning. I Kiruna började tidningen *Norrlandsfolket* utkomma 1925 och fortsatte sedan i syndikalistisk ägo fram till 1951. Då såldes den till folkpartiet för att sedan slutgiltigt gå i graven sex år senare.

gången till veckotidning 1958 tog hårt. På redaktionen fick de flesta gå, för att försöka hitta nya jobb. Och några avgångsvederlag var det aldrig tal om.

Kurt själv blev dock kvar ett halvår på den nya veckotidningen, med ansvar bland annat för filmbevakningen. Till hans "stall" av recensenter hörde bland annat Gunnar Oldin, senare känd filmkrönikör i SVT.

Syndikalismens idéer har han alltid känt sympati för, men organiserad syndikalist var Kurt Salomonson själv bara under tiden i Pershyttan, "eftersom alla där var det". Men tiden på *Arbetaren* kom nog ändå att ligga honom i fatet när hans mer omstridda böcker som *Sveket* och *Skiljevägen* kom ut några år senare.

I dem var han tidigt ute – alltför tidigt – med frågor som rörde arbetsmiljö, ensidig välfärdsmaterialism och så vidare och var känsliga för facket.

På LO-håll reagerade man surt. Och att kritiken kom från en som jobbat på en syndikalisttidning gjorde förstås inte saken bättre.

Vänstersocialistiska *Tidsignal*, programtidningen *Röster i Radio*, *Folket i Bild* och *SKTF-tidningen*, där han skrev litteraturkrönikor i många år, blev sen andra anhalter på hans journalistväg.

Men det är ändå åren på *Arbetaren* han minns bäst. Friheten och den kamratliga atmosfären inte minst.

– Hade gärna blivit kvar där, säger han. En halvtidstjänst som kunnat kombineras med mitt författarskap; det hade varit idealet...

Kurt Salomonson, författare från Hjoggböle i norra Västerbotten.

Per-Uno Ågren in memoriam

Per-Uno Ågren (1929–2008) som föddes upp i Obbola har ägnat hela sitt yrkesliv åt praktiskt och teoretiskt museiarbete. Han studerade nordiska språk, engelska och fonetik i Uppsala och redan i slutet av 1940-talet inledde han sitt livslånga förhållande med Västerbottens museum.

En av de första arbetsuppgifterna var grundliga bebyggelseundersökningar längs kusten och i Lappmarken tillsammans med mångsysslaren, vännen och läromästaren Evert Larsson från Hössjö. Parallellt med detta deltog Per-Uno i läns-täckande dialektundersökningar, som i sin tur resulterade i etablerandet av institutionen Folkmåls- och folkminnesundersökningen i Övre Norrland (FFÖN) (nuv. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, DAUM) och boken *Övre Norrlands bygdemål* (1954) tillsammans med Karl-Hampus Dahlstedt.

På uppmaning av den dåvarande landsantikvariern Gunnar Westin studerade han också etnologi. Forskarstudier resulterade i licentiatavhandlingen "Bidrag till studiet av det folkliga båtskicket i Övre Norrland" som ventilerades vid

Stockholms universitet 1962 och som publicerades så sent som 2006.

Fotografiet som källa och kulturhistoriskt dokument låg alltid Per-Uno varmt om hjärtat. Redan 1960 knöts genom hans försorg den då debuterande fotografen Sune Jonsson till museet och gavs möjlighet till självständiga dokumentationsprojekt med museet som bas. Insamlingen av bygdefotografernas arkiv liksom inlån och reprofotografering av studiecirkelns fotografiska material var andra viktiga komponenter i museets allt intensivare dokumentationsarbete.

Det sena 1960-talet präglades av ett gradvis öppnande av museet. Tillsammans med dåvarande hustrun, etnologen Katarina Ågren, bildläraren Göran Carlsson, bebyggelsehistorikern Karin Eriksson med flera var Per-Uno drivande i att förändra och förnya institutionen från grunden. Dokumentationsprojektet fortsatte med en imponerande kunskapsuppbyggnad kring vitt skilda ämnesområden; bebyggelse, hemslöjd, foto och film, textilier, dräktskick eller inlandets avfolkning. Nya insikter åter-

fördes regelbundet till museets publik i utställningar som byggde på eget eller inlånat material. Foto, grafik och konsthantverk gavs efter hand allt större utrymme. Årsboken *Västerbotten*, som omarbetades till kvartalstidskrift 1969 och för vilken Per-Uno var redaktör i 15 år, blev ett viktigt redskap i kontakterna med omvärlden i allmänhet och hembygdsrörelsen i synnerhet.

I och med museets tillbyggnad i slutet av 1960-talet gavs möjlighet att bygga om de fasta föremålsexponeringarna. Nya utställningar med ett helt nytt tilltal öppnade 1976 och 1980. Erfarenheterna från detta även internationellt mycket uppmärksammade arbete sammanfattades i boken *Utställningsspråk* (1982) tillsammans med Göran Carlsson. Per-Uno var under åren 1973–78 landsantikvarie/länsmuseichef, men valde senare att som 1:e antikvarie med fotoarkivet och tidskriften *Västerbotten* som bas ägna sig åt mer operativt arbete. Engagemanget för det kulturhistoriska fotografiet ledde till uppdrag för Statens kulturråd och rapporten *Vem skall rädda bilden?* (1981).

Per-Uno slutade sin anställning vid Västerbottens museum 1983. Från början av 1980-talet hade han lett arbetet med att bygga upp landets första utbildning i museikunskap vid Umeå universitet, sedermera Institutionen för museologi. Han var där verksam som lektor 1984–1995. Efter sin pensionering 1994 var han fram till 2004 bland annat redaktör för tidskriften *Nordisk Museologi*.

Per-Uno blev 1977 filosofie hedersdoktor vid Umeå universitet för sitt folkbildningsarbete och 1995 gavs han namnet professor i museologi.

Som expert i museifrågor med ett stort internationellt kontaktnät engagerades Per-Uno av SIDA och den internationella museiorganisationen ICOM i bland annat Portugal och Botswana. Här hemma kan nämnas nämndarbete i Statens kulturråd, styrelsearbete i Statens historiska museer/Riksantikvarieämbetet och Svenska Hemslöjdsföreningars Riksförbund, SHR samt engagemang i Svenska museiföreningen.

2000-talet innebar annars för Per-Unos del mycket arbete med vännen och

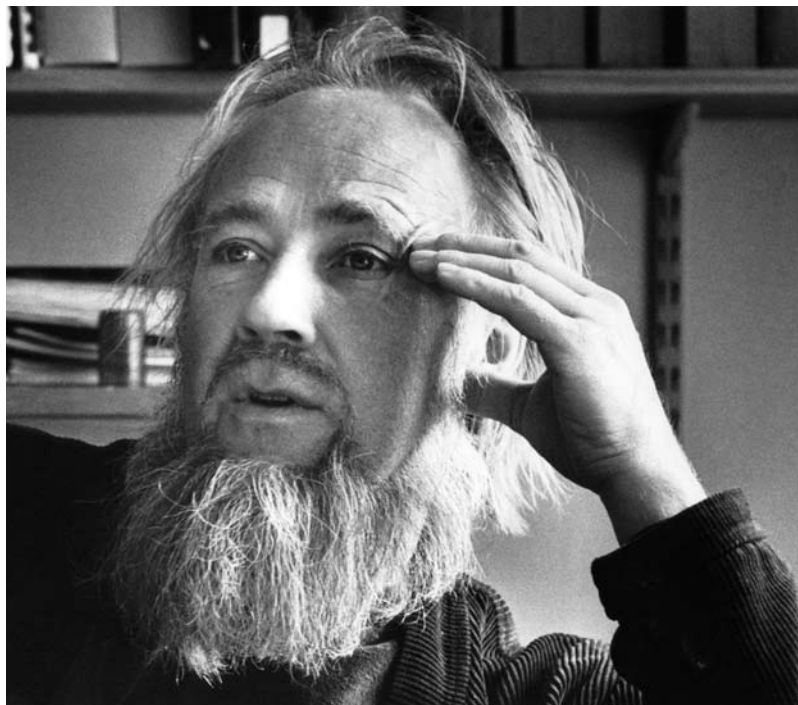
kollegan Sune Jonssons fotografiska arkiv i nära samarbete med hustrun Britta M. Lundgren. Hembygdsförbundets två mycket uppmärksammade böcker med Sune Jonssons fotografier utgavs med Per-Unos arbete som grund, och engagemanget för uppbyggnaden av Sune Jonssons arkiv vid museet har varit ovärderligt. Per-Unos senaste initiativ som också kom att bli hans sista var bildandet av Sällskapet Sune Jonssons vänner i mars i år. I det arbetet var han primus motor.

Museimännens museiman Per-Uno Ågren finns inte längre bland oss. Budet om hans bortgång väckte en djup för-

stämning bland vänner och kolleger inte bara i Västerbottens museum. Hans stora betydelse för museet och dess utveckling in i det sista är odiskutabel. Per-Uno var den som ständigt diskuterade och problematiserade museibegreppet. Han såg museerna som både minne och medskapare i sin egen tid och under hans tid på Västerbottens museum förvandlades det till den levande mötesplats som fortfarande lockar människor från hela landet.

Minnet av hans ständiga nyfikenhet, förmåga att se möjligheter och att inspirera andra människor till fruktbara samarbeten kommer att leva vidare länge.

OLA KELLGREN

OKÄND. FOTOGRAF/VÄSTERBOTTENS-KURIRENS ARKIV

År 1980 spelades Riksteaterns och Stockholms Stadsteaters uppsättning av "Fabriksflickorna, makten och härligheten" av Margareta Garpe och Suzanne Osten i Umeå. Handlingen utspelar sig på familjeföretaget Arvidssons, någonstans i Mellansverige under 1970-talet. Huvudparten av de anställda i textilfabriken är kvinnor. Pjäsen skildrar dels relationerna sömmerskorna sinsemellan, dels sömmerskekollektivets förhållande till fabriksledning, facket och staten under krisen i konfektionsindustrin på 70-talet.

I nästa nummer...

När Riksteatern bildades 1933 fanns redan ett starkt teaterintresse på flera håll i Västerbotten med teaterintresserade människor, amatörteatrar och ett livaktigt föreningsliv överhuvudtaget. Den första teaterföreningen bildades i Skellefteå i oktober 1933 och den följdes av Umeå i april 1934. Sedan dess har föreningar kommit och gått men många lever kvar och är oerhört livaktiga. Kulturjournalisten Annika Burholm djupdyker för närvarande i arkiven för att uppmärksamma de ju-

bilerande föreningarna. Till det skall läggas artiklar om amatörteatersällskap i 1820-talets Umeå och dess motsvarigheter i Skellefteå av Claes Rosenqvist respektive Eeva Andersen. Dessutom bidrar kulturjournalisten Leif Larsson med en artikel som tar sin utgångspunkt i Lars Noréns uppmärksammade pjäs "Personkrets 7:3" som hade urpremiär i Umeå.

"Teaterliv" utkommer lagom till årets julmarknad på Gammlia i Umeå den andra advent.

Den delvis dagaktiva
hökugglan häckar i
Norrland.

FOTO SVANTE LUNDGREN/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS FOTOARKIV

OMSLAGETS FRAMSIDA

Sven Brännströms soldatbok från tiden i den republikanska armén.
Foto Krister Hägglund/Skellefteå museum

OMSLAGETS BAKSIDA

Den 5 juli 1932 utbröt oroligheter i Klemensnäs utanför Skellefteå i samband med att 1 200 demonstranter besköts av beriden polis. Två arbetare skadades svårt och det var nära att tragedin i Ådalen året innan upprepats.
Foto Birger Bäckman/Skellefteå museums arkiv

Redigeras vid Västerbottens museum
i samarbete med Skellefteå museum.

Chefredaktör & ansvarig utgivare

Ola Kellgren, 090-17 18 02

Grafisk form

Kikki Lundberg

Prenumeration och distribution

Receptionen, 090-17 18 01 och

Lena Bertilsson, 090-17 18 05

Telefax 090-77 90 00

Redaktionens adress

Tidskriften Västerbotten

Västerbottens museum

Box 3183, 903 04 Umeå

Telefon 090-17 18 00

Telefax 090-77 90 00

E-post: ola.kellgren@vbm.se

www.vbm.se

Rekvisioner och prenumeration

Västerbottens läns hembygdsförbund

Postgiro 6 26 22-6.

Tryck

Wallin & Dalholm boktryckeri AB, Lund 2008.

Tryckeriet är miljöcertifierat enligt ISO 14001.

Prenumeration

Årets nummer 250:–

Årets nummer i en bok 265:–

Årets nummer och bok 350:–

*Medlemmar i en västerbottensk hembygdsförening,
ansluten till Västerbottens läns hembygdsförbund, får
20% rabatt på prenumerationen.*

ISSN 0346-4938

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Lösnummerpris 75:–

Stämman för Sverige kultur- och tidskrifter
tidskrift.nu

västerbotten ●

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

Pris: 75:–